

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

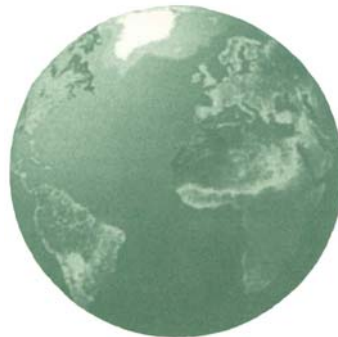
Műhelytanulmányok

70. szám

2006. január

Inotai András, Novák Tamás,
Szanyi Miklós, Szemplér Tamás

FORDULÓPONTON
A DÉLKELET-EURÓPAI GAZDASÁGOK?

1014 Budapest, Orszagház u. 30.
Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • E-mail: vki@vki.hu

ELŐSZÓ

Az elmúlt néhány évben a politikai és gazdaságpolitikai döntéshozók egyre több figyelmet fordítanak a délkelet-európai régió gazdasági folyamataira. Ebben fontos szerepet játszik, hogy ez a terület egyre inkább felértékelődött a gazdasági és politikai kockázati szint csökkenése, valamint a növekedés gyorsulása és magas szinten stabilizálódása következtében. Emiatt a külföldi befektetők figyelme is egyre inkább a térségre irányul, mivel olyan piaci lehetőségek megnyílására számítanak, amelyek jelentős piacbővítést és profitnövelést eredményezhetnek. Ugyanakkor a térség gazdasági folyamatai a kétségtelen stabilizálódás ellenére ma még több kérdést nyitva hagynak. Egyrészt, a fenntartható növekedés feltételei a térségnek csak kisebb részén alakultak ki mára, másrészt számos ország még a gazdasági tevékenység alapjainak megteremtésével, súlyos egyensúlytalanságok kiküszöbölésével és a piaci reformok bevezetésével van elfoglalva. A kedvező folyamatokat erősítheti, hogy az Európai Uniónak a kilencvenes éveket jellemző meglehetősen ambivalens politikája mára elkötelezettebbé vált, a térség EU-kapcsolatai határozottabb keretet kaptak, és jelentősen fejlődtek is, noha az integrációs folyamat az országok többségében még annak kezdeti fázisában tart. A külföldi befektetők számára e stabilizálódás mellett a térségbeli privatizációs folyamatok felgyorsulása is lehetővé tette az aktívabb megjelenést. Ennek köszönhetően a külföldi beruházások ma már egyik-másik térségbeli országban hozzájárulnak a gazdasági szerkezet kedvezőbbé válásához, így a fejlődés gyorsításához és a munkahelyteremtéshez. A térségbeli szerepvállalásba a magyarországi vállalatok is egyre inkább bekapcsolódtak, de eddig elsősorban a nagyobb vállalkozások jelentős tőkebefektetéseire került a hangsúly, a kisebb cégek tömeges beruházásai egyelőre az országok szűk körére korlátozódtak. Véleményünk szerint kiemelt célként kell kezelni, hogy a régióval fenntartott kapcsolatok segítsék elő a magyar külgazdaság diverzifikálását, és a délkelet-európai országok pótlólagos növekedési impulzusokkal javítsák a gazdaság növekedési lehetőségeit. Mindezen folyamatok részletesebb vizsgálata évek óta a Világgazdasági Kutatóintézet prioritásai közé tartozik. E kiadványunkban az európai integráció és a magyar gazdaság szempontjából elemezzük a régió (Románia, Bulgária, Horvátország, Szerbia és Montenegró, Macedónia, Bosznia-Hercegovina és Albánia) fejlődésének jellegzetességeit, valamint a beruházásokat befolyásoló tényezőket. Terveink szerint a jövőben rendszeresen lépünk a nyilvánosság elé ilyen típusú elemzésekkel és háttér tanulmányokkal.

Novák Tamás

A DÉLKELET-EURÓPAI RÉGIÓ NÖVEKEDÉSI FOLYAMATAI ÉS A FENNTARTHATÓSÁG KÉRDÉSE*

1) A DÉLKELET-EURÓPAI RÉGIÓ STABILIZÁLÓDÁSA

A délkelet-európai régió volt szocialista országaiban az elmúlt négy-öt évben általánosnak tekinthető a gazdaság stabilizálódása. Egyrészt viszonylag magasak a GDP-növekedési ráták, az infláció mérséklődik vagy relatíve alacsony, a külföldi tőkebefektetések nagysága a regionális kockázat csökkenése és a termelési költségek közép-európai országokénál alacsonyabb szintje miatt élénkül. A hasonló jellegű folyamatok ellenére ezen országokat sem gazdasági, sem pedig nemzetközi integráltság (pl. az Európai Unióval fenn tartott kapcsolatok szintje) szempontjából nem lehet egységes régióként kezelni, mert közöttük mind a fejlettségi szintet, mind a gazdasági szerkezet átalakulását, mind pedig a jövőbeni gazdasági és politikai kockázatokat tekintve jelentősek a különbségek. Az egységes régióképzést tovább korlátozza, hogy az intraregionális

kapcsolatok jelenlegi szintje az elsősorban kívülről ösztönzött régióképzési kezdeményezések (stabilizációs és társulási folyamat, ezen belül a regionális szabad kereskedelem kiépítésére tett kísérletek) ellenére is korlátozott, a termelési szerkezetek között kevésbé jelentkezik komplementaritás. A régióknak az EU-hoz közeledés szempontjából hátrányban lévő országai torz gazdasági szerkezettel rendelkeznek, egyes országokban (pl. Bosznia-Hercegovina, Albánia) a termelőeszközök elavultsága nagymértékben megnehezíti a gazdasági szerkezet modernizálását, mivel a külföldi befektetők érdeklődését a rendkívül nagy tőkeigény mérsékli.

A régiót gazdasági értelemben 3+4 struktúrának tekinthetjük: három ország gyorsabb EU-csatlakozási lehetőséggel rendelkezik (Románia, Bulgária, Horvátország), míg a fennmaradó négy ország esetében sokkal homályosabbak a kilátások. Gazdasági értelemben Románia és Bulgária helyzete regionális összehasonlításban viszonylag kedvező, egyrészt a már korábban megindult átalakulás, másrészt az EU-integrációs folyamat előrehaladása folytán növekvő alkalmazkodási kényszer következtében. A gazdasági helyzetet illetően viszonylag hasonló „kezelést” igénylő régió a Nyugat-Balkán (Horvátország ebből a körből gazdasági

* A tanulmány a 038289 számú, „Az Európai Unió és közvetlen környezete a kibővítésen túl” című OTKA-kutatás keretében készült.

fejlettségét, a piacgazdasági struktúrák stabilitását tekintve kiemelkedik).

A régió országainak növekedési folyamatai, bár trendjükben hasonlóak egymáshoz, részben eltérőek. Az első csoportba azok az országok tartoznak, amelyek egyre stabilabb piacgazdasági alapon állva gyors gazdasági növekedést mutatnak, a strukturális reformok gyorsabbak, a külföldi tőke növekvő mértékben áramlik be, és vagy exportorientált, vagy belső piaci növekedésen alapuló fejlesztést valósít meg. Ebbe a csoportba alapvetően az EU-val csatlakozási tárgyalásokat folytató országok tartoznak. Esetükben jelenleg – a meg-megmutatkozó figyelmeztető jelek ellenére – a növekedésnek csak a rátája kérdéses. A második csoportba azok az országok tartoznak, amelyek a külső konjunktúra kedvező hatásai mellett valamilyen gyorsítást valósítanak meg a gazdaság átalakításában. Ez alapulhat vagy hosszabb távú strukturális reformok megindításán és fenntartásán, vagy a privatizáció gyorsításán, átmeneti konjunktúraélenkítésén. Az utóbbi típusú növekedés fenntarthatósága megkérdőjelezhető, és az ebbe a csoportba tartozó országok gazdasági visszaesésére vagy a belső reformok lendületének kifulladásakor, vagy a külső környezet kedvezőtlenebbé válásakor számítani kell. A harmadik csoportba azok az országok tartoznak, amelyek a régióbeli politikai helyzet viszonylagos stabilizálódása, a nemzetközi segélyek és támogatások, valamint az azokhoz kapcsolódóan élénkülő külföldi beruházások hatására egyfajta konjunktúrát élnek át. Ezekben az országokban a gazdasági növekedésnek a hosszú távú reálgazdasági alapjai egyelőre nem alakultak ki, a termelőkapacitások fejlesztése hosszú időt vesz igénybe, és az eredmények is bizonytalanok. Ha ezekben az országokban a segélyfüggősé-

get nem sikerül szilárd reálgazdasági alappal kiváltani, akkor hosszabb távon sem lesz a gazdaság fejlődése megalapozott. A második és a harmadik csoport között nincsenek éles határok; egyes országok felváltva az egyikbe vagy a másikba csúsznak át.

További fontos szempont, hogy jelenleg a nyugat- és közép-európai országokétól eltérően alakul az üzleti ciklus. A fejlett nyugat-európai országokhoz való felzárkózás a közép- és délkelet-európai térség országaiban általában jelentős konvergenciafolyamatot indít el, ezek közé tartozik a növekedési folyamatok szinkronba kerülése is. A délkelet-európai régió e konvergencia kezdetén tart, és ez a térség üzleti lehetőségei szempontjából kedvező, mert így a régió a fejlett országok dekonjunktúrája idején is nyújthat növekedési impulzusokat azon országoknak vagy vállalatoknak, amelyek intenzív gazdasági kapcsolatokat tudnak kiépíteni itt, illetve ha jelentős termelő beruházásokkal rendelkeznek.

Míg Románia és Bulgária helyzetét hosszabb távra stabilizálja és megbízható keretbe rendezi az EU-tagság, a Nyugat-Balkán politikai és biztonságpolitikai folyamatok által alapvetően meghatározott gazdasági fejlődésének lehetőségeit három alapvető scenárió mentén lehet tipizálni: várhatóan ezek valamely kombinációja határozza meg az elkövetkező 5-6 év valós folyamatait.

* Nagy visszaesés a régió gazdasági fejlődésében: a regionális rivalizálás intenzívebbé válása, növekvő nemzetközi elszigeteltség. A visszalépés szintje országonként eltérő mértékű lehet, de ez a régió világban megjelenő képét mégis tönkretelheti, s egyes országok szinte végletesen perifériára sodródhatnak, az integrációs kilátások romlanak.

* Fokozatosan előrehaladó integráció: belső stabilitás, az államközi együttműködés élénkülése, szilárd belső biztonsági helyzet, az EU-tagsághoz szükséges előfeltételek folyamatos teljesítése.

* Progresszív integráció: a hazai transzformáció sikere és a regionális stabilitás megszilárdulása, EU-tagság, piacgazdaság.

Mindezen keretfeltételek mellett a gazdasági kilátások a következő évekre viszonylag kedvezőek. A régió összes országában pozitívak a beruházási várakozások, aminek oka az említett általános gazdasági stabilizálódás, a kedvező költségtényezők, a külföldi nagyvállalatok számára lehetőségeket nyújtó piacbővítési adottságok, egyes esetekben pedig még a privatizációs kínálat elemei is ígéretesek.

Fontos figyelembe venni, hogy a nyugat-balkáni országok többsége szinte teljes egészében függ a külföldtől és a gazdaságban történő hatékony átalakítás belső erőből egyelőre kilátástalan, ezért a stabilizációs és társulási folyamat (SAP), illetve az általa koordinált támogatáspolitiká, valamint a gazdasági átalakítás háttérének a megalapozása döntő befolyást gyakorolhat az elkövetkező években a térségben megvalósuló gazdasági folyamatokra.

1. táblázat
Egy főre jutó GDP az EU25 átlagának százalékában (PPP)

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Albánia	10	15	15	19	19	20	20
Bosznia-Hercegovina	-	-	25	25	26	26	27
Bulgária	35	31	27	28	29	30	30
Horvátország	42	37	41	42	44	45	46
Macedónia	30	25	26	24	25	25	25
Románia	37	37	25	26	26	30	32
Szerbia	-	-	24	24	24	24	24
Magyarország	51	49	53	56	58	60	61
<i>EU25</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: Eurostat, WIIW

2. táblázat
Egy főre jutó GDP az EU15 átlagának százalékában (árfolyamértéken)

	2000	2001	2002	2003	2004
Albánia	5,13	6,49	6,70	6,92	7,99
Bosznia-Hercegovina	5,93	6,22	6,38	6,65	6,77
Bulgária	7,31	8,10	8,61	9,14	9,75
Horvátország	19,66	21,09	22,34	23,27	24,30
Macedónia	8,39	7,96	8,12	8,20	8,30
Románia	7,84	8,45	9,11	9,44	10,62
Szerbia	3,85	6,50	8,25	9,02	9,26
Magyarország	21,63	23,96	27,80	29,02	31,23
<i>EU 15</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: saját számítás az Eurostat adatai alapján

2) NÖVEKEDÉSI FOLYAMATOK

A délkelet-európai régió fejlettségi szintje nagymértékben elmarad a közép-európai országokétól. A vásárlóerő-paritáson (PPP) számított adatok kedvezőbbek, ezeknek az EU25 átlagához viszonyított nagysága az albán 25%-tól a horvát 47%-ig terjed.

Árfolyamértéken számolva még inkább egyértelmű ezen országok alacsony fejlettsége. 2004-es adatok alapján – Horvátország nélkül – az egy főre jutó GDP

az EU15 átlagának 6,5-11%-a között alakult.

Az országok többsége még 2005-ben sem érte el az átalakulás előtti GDP szintjét. Ez csak Albániának, Romániának és Horvátországnak sikerült, míg Bulgária és Macedónia ahhoz közel, Szerbia és Bosznia pedig igen távol van attól (e két ország szenvedte el a legnagyobb visszaesést a kilencvenes évek közepén, növekedési folyamataik azonban nem múlják felül a többi délkelet-európai országét, ezért a hozzájuk viszonyított relatív pozíciójuk sem javul).

Az utóbbi öt év átlagában a növekedési ütem meghaladta az öt százalékot Bulgária, Románia, Albániában esetében, míg Szerbiában, Macedóniában és Bosznia-Hercegovinában megközelítette ezt a szintet. Az egyszerű növekedési adatok azonban sok olyan tényezőt elfednek, amelyek jelentősen módosítják a növekedési folyamatok minőségének megítélését egyes esetekben.

Amíg egyes országok viszonylag stabil fejlődést mutatnak, mások esetében erőteljes hullámváltozás jellemzi a növekedési ütemet, akár a külső konjunktúra, akár a belgazdasági politika (privatizáció, belső kereslet élénkítése) függvényében. Bulgária az 1997-es stabilizációt követően kiegyensúlyozott növekedési pályára állt, akár csak 2001 után Románia. Albánia és Bosznia-Hercegovina viszonylag gyorsan és nagyobb kilengésektől mentesen fejlődött az elmúlt években, de ez a két ország a legszegényebb és legfejletlenebb a régióban. Ezzel szemben a szerb-montenegrói (ezen belül főleg az utóbbi) és a macedón gazdaság nagy ingadozásokat tükröz, egy-egy kedvezőtlen belföldi

jelenség vagy nemzetközi hatás nagymértékben kikökhentheti a stabil folyamatokat. A térség összesített növekedése 2004-ben nagyon kedvező volt, több országban is rekordszintű bővülésre került sor, de 2005-ben a növekedési ütem lassulása volt jellemző.

3. táblázat
A reál GDP növekedése
(%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Albánia	7,3	7,6	4,7	6,0	5,9	6,5
Bosznia-Hercegovina	5,9	4,5	5,5	3,0	5,0	5,0
Bulgária	5,4	4,1	4,9	4,5	5,6	5,5
Horvátország	2,9	4,4	5,2	4,3	3,8	3,0
Macedónia	4,5	-4,5	0,9	2,8	2,9	4,0
Románia	2,1	5,7	5,1	5,2	8,3	5,5
Szerbia	5,2	5,1	4,5	2,4	8,6	4,0

Megjegyzés: * előrejelzés

Forrás: nemzeti statisztikai hivatalok, központi bankok.

3) FENNTARTHATÓSÁG

A térség egészében a jövőbeli fejlődés kulcskérdése a jelenlegi növekedés fenntarthatósága. Ebben a megfelelő hazai gazdaságpolitika mellett természetesen szerepet játszanak külső tényezők is (mindenekelőtt az EU-tagság megvalósulása vagy konkrét ígérete), de a társadalom és az intézményrendszer felkészültsége, változási képessége és hajlandósága is. Emiatt ez a probléma nem mindegyik országot érinti azonos mértékben, hiszen Bulgária vagy Románia növekedése – nem utolsó sorban az EU-tagság kézzelfogható közelbe kerülése következtében is – szilárdabb alapokon nyugszik, mint

például a volt Jugoszlávia utódállamaié. Kevesebb probléma merülhet fel azon országokban, ahol a növekedés inkább a kivitel és a beruházások dinamikus bővülésén nyugszik, mint ott, ahol az alapvetően a – néha mesterségesen felpörgetett – belső keresletre épül. A meghatározó módon a belső fogyasztásra épülő növekedés ilyen kis országokban rendkívül nagy kockázatokkal jár, akár a költségvetés, akár a folyó fizetési mérleg gyorsan növekvő és finanszírozhatatlanná váló hiánya miatt.

Az elmúlt években erőteljesen nőtt a lakossági fogyasztás Bulgáriában, Horvátországban, Romániában. Ez azonban nem szorította ki a (magán) beruházásokat, mivel azokat részben a külföldről beáramló tőke, részben pedig a visszafogott állami költségvetés (az állami beruházások jelentős szűkítése) táplálta. Ugyanakkor figyelemre méltó a beruházások szerkezetében megmutatkozó eltérés: amíg Bulgária és Románia jelentősebb termelő beruházásokhoz tudott tőkét szerezni, a horvátországi beruházási tevékenység szinte teljes egészében az idegenforgalomra és az autópálya-építésre összpontosult, miközben a gazdaság technológiai színvonalának megújulása elmaradt.

A vizsgált országok mindegyikére jellemző a magas, esetenként igen magas munkanélküliség, amelyet – kevés kivételtől eltekintve – az erőteljes gazdasági növekedés sem tudott az eddigiekben érdemben csökkenteni. A munkanélküliségi adatok nem igazán megbízhatóak, s a különböző típusú módszertanok szerinti összesítések jelentős eltérést mutatnak. Annyi azonban így is megállapítható, hogy Boszniában, Macedóniában és Szerbiában a munkanélküliség valahol 30 és 45 százalék között ala-

kul, s Albániában is közelítheti ezt a szintet. Ez a hazai termelőkapacitások hiányára és a sikertelen struktúraváltásra, a magánszektor gyenge munkahelyteremtő képességére utal. Az egyes országokban megfigyelhető relatíve alacsony hivatalos adat nem annyira a sikeres alkalmazkodást tükrözi, mint sokkal inkább a strukturális reformok sorozatos halasztódására utal, ami a jövőben még a munkanélküliség jelentős emelkedését hozza (ez a hatás különösen Románia esetében lesz jelentős).

Miközben a munkanélküliség kezelhetlensége mindennapos gazdaságpolitikai feladat, hosszabb távon nem kevésbé bizonyulhatnak súlyosnak a demográfiai helyzet következményei. Ezek a negatív népességnövekedésből, az időskorúak arányának gyors emelkedéséből, továbbá a fiatalok látványos emigrációjából eredeztethetők. Nem kezelhető könnyebben az ellentétes folyamat sem, amit Szerbia-

4. táblázat
Munkanélküliségi ráta
(% – LFS)

	2000	2001	2002	2003	2004
Albánia	16,8	16,4	15,8	15,0	14,4
Bosznia-Hercegovina	38,0	39,2	40,9	42,0	42,8
Bulgária	16,9	19,7	17,8	13,6	11,9
Horvátország	16,1	15,9	14,8	14,3	13,8
Macedónia	32,3	30,5	31,9	36,7	37,2
Románia	7,1	6,6	8,4	7,0	8,0
Szerbia	12,1	12,2	13,3	14,6	18,5

Forrás: nemzeti statisztikai hivatalok, központi bankok

Montenegró tapasztalt meg, nevezetesen a háború következményeként megjelent mintegy 700.000 menekült befogadása és letelepítése (nagy részt munkaalkalom felkínálása nélkül). Bár ezek a gondok főleg hosszabb távon jelentkeznek, a nyugdíjreformok kapcsán felmerülő nehézségek

már most, illetve az elkövetkező néhány évben is súlyos problémát okoznak.

5. táblázat
Éves átlagos infláció
(%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Albánia	0,1	3,1	5,2	2,3	2,9	-
Bosznia-Hercegovina	4,8	3,1	0,4	0,6	-0,4	2,5
Bulgária	10,3	7,4	5,8	2,3	6,2	4,5
Horvátország	6,2	4,9	1,7	1,8	2,1	3,3
Macedónia	5,8	5,5	1,8	1,2	-0,4	1,2
Románia	45,7	34,5	22,5	15,3	11,9	9,0
Szerbia	79,6	93,3	16,6	9,9	11,4	15,0

Megjegyzés: * előrejelzés

Forrás: Eurostat, nemzeti statisztikai hivatalok.

Kedvezőbb a helyzet az inflációs folyamatok alakulását tekintve. A hiperinflációt mindenütt sikerült megfékezni, és az utóbbi években az esetek nagy részében egy számjegyűvé vált az áremelkedés, ennek fenntarthatósága azonban több szempontból is kérdéses. Egyrészt az infláció mérséklését az esetek többségében nem kísérték strukturális reformok. Másrészt számos központi árellenőrzés továbbra is fennmaradt, amit előbb-utóbb meg kell majd szüntetni (minél később kerül erre sor, annál nagyobb árrobbanások valószínűsíthetők). Harmadrészt a térség országainak nagy részében túlértékelt nemzeti valuták ideiglenes védelmet nyújtanak az importált infláció ellen. Kérdés azonban, hogy ez az állapot meddig tartható, hiszen már ma egyértelmű, hogy akadályozza az exportot, a versenyképes termelés kialakulását, de a hazai piacra termelő vállalati szektort is kedvezőtlenül érinti (a mesterségesen alacsony importárak miatt).

A hosszabb távú fejlődés másik kedvezőnek tekinthető eleme az államháztartási deficit kordában tartása a térség országaiban (Horvátország kivételével). A költségvetés viszonylagos kiegyensúlyozottságát az önálló árfolyam-politika feladása (Bulgária) vagy a strukturális reformok halogatása (Románia, Szerbia-Montenegró), illetve sokszor a nemzetközi pénzügyi intézményeknek való megfelelés kényszere magyarázhatja. A túl gyors hiánylefaragás azonban könnyen kedvezőtlen hatást válthat ki, és a hiánycsökkentési politika újabb hiánynövekedésbe csap át (főleg, ha a csökkentés nem szerkezeti reformokkal együtt valósul meg – lásd a horvát példát).

Ugyanakkor a magas folyó fizetési mérleghiány kezelésében az egész régióban meghatározó szerepe van a fiskális konszolidációnak. Azonban a strukturális reformok végrehajtása nélkül ez meddő stabilizációs politika, hiszen sokszor a növekedés lassulásával jár. A sikeres struktúraátalakításhoz (reformhoz) kapcsolódó húzóhatások nélkül kérdéses marad, hogy miképpen lehetne a növekedés gyorsulását elősegíteni. Az egyensúlyi és a növekedési kérdések közötti összhang megtalálását jól

6. táblázat
Az államháztartás egyenlege
(a GDP %-ában)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Albánia	-7,5	-6,9	-6,0	-4,6	-4,6	-
Bosznia-Hercegovina	-7,0	-3,3	-0,2	0,8	0,4	0,0
Bulgária	-0,6	-0,6	-0,7	0	1,7	1,5
Horvátország	-6,5	-6,8	-4,8	-6,3	-4,9	-5,0
Macedónia	2,3	-6,3	-5,6	-1,6	-1,3	-1,5
Románia	-4,0	-3,2	-2,5	-2,3	-1,1	-1,0
Szerbia	-0,9	-1,4	-4,5	-4,2	-1,7	0,5

Megjegyzés: * előrejelzés

Forrás: Eurostat, nemzeti statisztikai hivatalok,

szemléltetik a régió országainak eltérő tapasztalatai: míg Bulgáriában a strukturális reformoknak köszönhetően a költségvetési deficit viszsza-szorítása után a növekedés gyors maradt, addig Macedóniában a stabilizálás lassú növekedéssel járt, míg Horvátországban az egyensúlyhiány növekedése a GDP-bővülés lassulásával egyidőben megy végbe.

A régióbeli növekedési folyamatok egyik legjellemzőbb vonása a magas és növekvő külkereskedelmi hiány. A külkereskedelmi áruforgalmi mérleg hiánya Boszniában meghaladja a GDP 50%-át, Szerbia-Montenegró esetében megközelíti a GDP 30%-át, de 20-25% körül alakul Albániában, Horvátországban és Macedóniában is, és 10% körül Bulgáriában, Romániában és Horvátországban. A külkereskedelmi hiány mindaddig nem jelent érzékelhető növekedési korlátokat, amíg az egyéb bevételekből (vagy a külső adósság kockázatmentes növelésével) finanszírozható. A külkereskedelmi mérleg nagyon kedvezőtlen alakulása a legtöbb országban nem tükröződik „egy az egyben” a folyó fizetési mérleg hiányában. Egyes országok jelentős szolgáltatási bevételekre tesznek szert (Horvátország, de egyre inkább Bulgária is számottevő idegenforgalmi jövedelmet realizál), míg mások esetében a beáramló külföldi működőtőke adja a meghatározó finanszírozási forrást. Az egyensúlytalanságot enyhíti az egyoldalú transzferek nagysága is – ez utóbbi alapvetően a

7. táblázat
A folyó fizetési mérleg és néhány elemének egyenlege
(a GDP %-ában)

	Áruforgalom		Transzferek		Fizetési mérleg	
	2002	2003	2002	2003	203	2004
Albánia	-21,9	-19,6	13,7	13,6	-6,7	-4,4
Bosznia-Hercegovina	-58,4	-55,4	22,7	22,2	-24,5	-23,3
Bulgária	-12,5	-14,0	3,4	3,5	-9,2	-7,4
Horvátország	-27,3	-24,3	4,8	4,9	-6,9	-4,5
Macedónia	-18,4	-20,9	15,9	14,7	-3,3	-7,7
Románia	-7,8	-9,0	4,0	4,2	-6,0	-7,5
Szerbia	-24,2	-31,7	12,1	15,3	-9,2	-13,1

Forrás: központi bankok

külföldi átutalásokból, a nemzetközi segélyekből és hitelekből áll össze. Szerbia-Montenegróban, Albániában, Macedóniában, Bosznia-Hercegovinában és Albániában az ilyen típusú transzferek a GDP 13-25 százalékát érik el, ami arra utal, hogy a jelenlegi viszonylag gyors növekedésben ez a tényező meghatározó szerepet tölt be.

8. táblázat
A működőtőke-beruházások alakulása
(millió euró)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Albánia	155	232	151	158	275	-
Bosznia-Hercegovina	159	133	282	338	400	400
Bulgária	1103	903	980	1851	2114	1800
Horvátország	1142	1503	1195	1788	921	1100
Macedónia	189	493	83	84	122	90
Románia	1147	1294	1212	1946	4098	4000
Szerbia	55	186	502	1197	775	1500

Megjegyzés: * előrejelzés

Forrás: központi bankok

Megkockáztatható, hogy a külföldi működőtőke jelentős mértékű beáramlása nélkül a kereskedelmi és folyó fizetési mérleghiány középtávon nem tartható fenn. Sőt, még e feltétel megléte mellett is csak akkor valószínűsíthető a zökkenőmentes fejlődés, ha a tőke egyre inkább exportorientált fejlesztéseket indít meg, és

nem a belső piaci tevékenységre összpontosít. Bár az elmúlt években a térségbe beáramló tőke nagysága az általános stabilizálódás és a politikai kockázat csökkenése miatt növekedett, igazi áttörésre csak Bulgáriában, Romániában és Horvátországban került sor – ott, ahol az EU-csatlakozás eleve jelentős piaci alkalmazkodást követel meg, illetve ahol bizonyos szektorális adottságoknak köszönhetően igen kedvező befektetési lehetőségek alakultak ki. A többi országba beáramló tőke egyelőre nem tudott a termelőkapacitások terén átfogó megújulást hozni, inkább a szolgáltató szektor egyes szegmensei, illetve a különösen jó adottságú ágazatok vagy cégek váltak a tőkebefektetések célterületeivé.

A térségbeli országok közös problémája a hazai valuta felértékelődése. A folyamat egyes országokban részben a felzárkózás következménye, s elsősorban a versenyképesebb gazdasági szerkezet kialakulásához kapcsolódik. Szintén a hazai valuta erősödésére hat a külföldi tőkebeáramlás erősödése (közvetlen befektetések, portfólióbefektetések). A valutafelértékelődés legfontosabb oka azonban a hazai és a nemzetközi inflációs szint különbsége. Ezt a különbséget egyetlen ország sem semlegesítette valutaleértékeléssel, miután az infláció elleni harc és az árstabilitás fenntartása az egyik legfontosabb gazdaságpolitikai cél ebben a térségben, nem utolsósorban a kilencvenes évek hiperinflációs időszakainak következtében. Ez több országban is kötött árfolyamrendszert eredményez, a valutatanácsot fenntartó országok (Bulgária, Bosznia) pedig igazából nem is rendelkeznek önálló árfolyampolitikával. Ez a helyzet a jövőben befolyásolhatja a nemzetközi tőke áramlását, hiszen a felértékelődő valuta, főleg ha gyorsan emelkedő termelési költségek kísérik, gyengítheti az egyes országok tő-

kevonó kapacitását. Ez mindenekelőtt a bérigényes termékek termelésére és exportjára hathat negatívan (konkrét példát a már most magas bérszínvonalú Horvátország jelent).

Lényegében a térség összes országa a hosszú távon kiegyensúlyozott növekedést és az ahhoz szükséges átalakulás melletti elkötelezettségét hangsúlyozza. Látható azonban, hogy a reformok végrehajtása a legtöbb országban továbbra is a kondicionalitás szigorúságának függvénye. Ez az EU-alkalmazkodást jelenti Románia és Bulgária esetében, míg a többi országot csak a nemzetközi szervezetek (IMF, különböző donorkoordináló szervek) nyomásgyakorló ereje tudja rákényszeríteni a különböző feltételek teljesítésére. Emellett kockázatot jelent, és visszafoghatja a középtávú növekedést a sokszor nem egyértelmű privatizációs politika és a külföldi tőke szerepvállalásával szembeni bizalmatlanság.

* * * * *

Szanyi Miklós

PRIVATIZÁCIÓ ÉS KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK A BALKÁNON*

1) MIRE VALÓ A PRIVATIZÁCIÓ?

A magyar tőketulajdonosok külföldi befektetéseinek egyik lehetséges módja részvételük külföldi privatizációs pályázatokon. A privatizáció egyes országokban és időszakokban a befektetések első számú formája volt, illetve várhatóan lesz több balkáni országban az elkövetkező öt évben. Az egyes országok privatizációs gyakorlata, és ezzel összefüggésben a benne való külföldi részvétel mértéke és mikéntje, viszont fontos eltéréseket mutat. Ezért szükséges áttekinteni a privatizációs politika hátterét, mindenek előtt azokat a politikai és gazdasági célokat, amelyeket a privatizáció révén elérni kívánnak a kormányok, illetve az eddig felgyűlt gyakorlati példákat.

A privatizációt nem a rendszerváltó országok találták ki. A magánosítás először a fejlett országok közszolgáltató állami vállalatai kapcsán merült fel, szoros összefüggésben az 1980-as évek *mainstream* közgazdasági gondolkodásával, abban is főként a neoliberais felfo-

gással. A privatizáció igénye azért merült fel, mert az állam gazdasági szerepét általában véve is csökkenteni akarták. Az állami vállalatok működése (zömmel monopóliumokról volt szó) a kritikusok szerint nem volt hatékony. A várakozás szerint magánkézbe adva (és a monopolpiac működési szabályait továbbra is ellenőrizve) ezek a cégek hatékonyabban működtethetőek. Illetve, ha nem javul hatékonyságuk, veszteségeiket a magántulajdonosok a fogyasztókra fogják áthárítani, tehát az államháztartást közvetlen formában akkor sem fogja tovább terhelni ez a finanszírozási igény.

Látni kell, hogy az átalakuló országok privatizációs feladatai nagyon nagy mértékben eltértek a privatizációnak a washingtoni konszenzusban is megfogalmazott eredeti szerepétől. A gazdaság sokkal nagyobb területére terjedt ki. Szektorálisan, működési feltételeket illetően vagy akár pénzügyi szempontból is teljesen heterogén vállalatcsoportot érintett minden átalakuló országban. Ennek következtében a privatizációval szemben eredetileg megfogalmazott hatékonysági kritérium nem minden esetben állt fenn. Ezt a feltételt axiómaként kezelték a kormányok, és ténylegesen csak nagyon ritkán vizsgálták meg azt, hogy az állami vállalatok működésére a privatizáció milyen hatással volt. Ahol volt is ilyen felmérés, ott is jobbra csak utólag.

* A tanulmány a 038289 számú, „Az Európai Unió és közvetlen környezete a kibővítésen túl” című OTKA-kutatás keretében készült.

Ezért aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a privatizáció által az átalakuló országok egy sor további gazdasági és politikai célt kívántak elérni, miközben úgy vélték, hogy a működési hatékonyság javulása automatikusan bekövetkezik. Ezért aztán az ebből a szempontból differenciálatlan és át nem gondolt privatizációs kampányok nagyon gyakran vezettek a privatizált vállalatok még súlyosabb működési zavaraihoz, immár magánkézen. Több esetben az ilyen jellegű problémák a privatizáció újragondolását, gazdasági szempontok figyelembe vételét, gyakran az ismételt állami tulajdonba vételt is szükségessé tették.

De milyen más célokat igyekeztek elérni a privatizációval a kormányok? Mindenek előtt említendő a szocialista rendszer struktúráinak minél teljesebb felszámolása. A privatizáció feladata a rendszerváltás körülményei között több neves közgazdász szerint a korábbi rendszer politikai és gazdasági képviselőinek marginalizálása. Ehhez lehet még azt hozzátenni, hogy a marginalizálni kívánt csoportok helyére viszont új tulajdonosi kört kívántak a kormányok gazdasági hatalomhoz juttatni. Csehszlovákiában ez a tulajdonosi kör a privatizációval megteremteni szándékozott kis- és középtulajdonosi réteg lett volna. Ukrajnában, hogy a másik szélsőséges példát említsük, az új (?) politikai hatalmi struktúra fő képviselői (vagyis maguk a politikusok). Tehát, a privatizáció fő politikai tartalma a legtöbb átalakuló országban a gazdasági hatalmi viszonyok megváltoztatása, a rendszerváltó politikai erők közvetett vagy közvetlen támogatása volt.

A privatizáció egyes formái jelentős tényleges tőkemozgással jártak. Az állami költségvetés bevételeit közvetlenül lehetett a privatizáció révén növelni, sőt, külföldi

vásárló esetén egyúttal automatikusan javító hatás jelentkezett a fizetési mérlegben is. Ha ezen felül a költségvetési bevételeket külföldi adósságok visszafizetésére fordította a kormány, ezzel újabb egyensúlyjavító lépést tett meg. A privatizációval tehát jelentős mértékben lehetett javítani az átalakuló gazdaságok belső és külső egyensúlyi pozícióját.

2) PRIVATIZÁCIÓS MÓDSZEREK TEGNAP ÉS MA

A privatizációs politikához kapcsolódva természetesen további fontos gazdaságpolitikai prioritások érvényesítését is megkísérelték az átalakuló országok kormányai. Ezek a prioritások országonként és időben is eltérőek, változóak voltak. Ennélfogva az alkalmazott privatizációs módszerek is változásokon mentek át. Mielőtt a fontosabb privatizációs módszerek ismertetésére rátérnénk, kiemelten szükséges hangsúlyozni az időtényező szerepét. Vagyis azt, hogy hasonló privatizációs módszerek más eredménnyel jártak a rendszerváltás kezdetén, mint ma. Ennek több oka van. Először is a rendszerváltás második-harmadik hullámában érkező balkáni országok rendelkeznek az átalakításban úttörő szerepet játszó országok tapasztalataival. Cseh-, Lengyel- és Magyarország rendkívül eltérő privatizációs gyakorlatot alkalmazott, és mindhárom ország elkönnyvelhetett sikereket és kudar-cokat is. Ezek a tapasztalatok most felhasználhatóak.

Másrészt a rendszerváltás folyamata már több éve hatással van a balkáni gazdaságokra, még a reformokra legkevésbé nyitott Szerbiára vagy Albániára is.

Vagyis, a gazdasági rendszerváltás komplex feladathalmazának egyes elemei már megoldódtak, vagy legalább előzetes lépések történtek. Ennek következtében több figyelem és idő áll rendelkezésre jól átgondolt privatizációs projektek kidolgozására. Más kérdés, hogy mennyire tudtak élni az egyes országok ezzel az előnyös helyzettel. A legutóbbi nagyszabású privatizációs tranzakciók azt mutatják, hogy a most értékesítésre kerülő szolgáltató cégek és azok koncessziói majdhogynem magasrenddel magasabb áron találnak gazdát, mint a hasonló cégek és piacok korai (magyar) értékesítései során. Ebben persze erősen közrejátszik a külföldi befektetőknel időközben felhalmozódó általában véve kedvező tapasztalat is a közép-európai befektetésekkel kapcsolatban.

Ugyanakkor a rendszerváltás kezdete óta eltelt idő negatív következményekkel is járhatott. Sok olyan állami céget lehet találni a piacon, amelyek csak az államtulajdonos hathatós pénzügyi támogatásával képes fenntartani működését. Ezeknek a cégeknek a privatizációja ezzel egyre inkább megnehezedik, hiszen az eladásukkal szembe állított társadalmi igények (foglalkoztatás, ellátási biztonság stb.) nem csökkennek, miközben ezek a cégek általában egyre távolabb kerülnek a piacgazdasági működés normáitól. Egyes országokban ezek a működési anomáliák nem csupán elszigetelt esetek, de általában érvényesülő feltételek. Az ukrán nehézipar versenyképességét a közelmúltig éppen az ukrán és az orosz állam közötti megállapodás keretében biztosított olcsó energiaforrások biztosították. De Románia esetében is egészen az EU-csatlakozási tárgyalások megindításáig kétséges volt az, hogy az állami paternalizmus túlsúlya lesz-e a döntő működési keretfeltétel, vagy a piaci verseny is komolyabb szerepet kap. Ugyanez a dilemma érvényesül

a nyugat-balkáni országokban is. Mindezek előrebocsátása után érdemes sorba vennünk a legfontosabb privatizációs technikákat, amelyek valamilyen formában szerepet kaptak vagy kaphatnak még a balkáni országokban.

A magyar gyakorlatból jól ismert versenyeztetési közvetlen értékesítés az a technika, amely leginkább alkalmas arra, hogy a vállalati működés szempontjából kielégítő módon „valós tulajdonost” találjon. A valós tulajdonos lehet hazai vagy külföldi befektető. Egyik vagy másik preferálása a politika hangsúlyain múlik. Nagyon gyakran a kormányok teljesen elutasítják a külföldi befektetők részvételével szemben, vagy csak egyes cégek eladásánál, meghívásos tendereken engedik a külföldi részvételt. A külföldi befektetők kizárása sok szempontból hátrányos lehet (alacsonyabb privatizációs árbevétel, az új tulajdonosok kisebb tőkeereje, gyengébb nemzetközi versenyhelyezése stb.). A hazai befektetők általában kisebb mértékű változtatást hajtanak végre a cégek átszervezése során, ami többnyire a foglalkoztatás kisebb mértékű csökkentését és a hazai beszállítói kör valószínűbb további fenntartását eredményezi.

A versenyeztetési közvetlen értékesítés másik nagy előnye egyéb technikákkal szemben az, hogy a legmagasabb bevételt tudja biztosítani az államkassza számára. Ebből a szempontból is fontos az, hogy a versenyeztetés nyílt és átlátható legyen (a korrupció kizárása). Ebből a szempontból kedvező a balkáni országok helyzete, hiszen ha akarják, biztosítani tudják ezt a nyitottságot, mert privatizációs gyakorlatuk nem kampányszerű, tehát elegendő idő és energia fordítható az optimális feltételek biztosítására. A probléma többnyire inkább az, hogy az állami vagyon újraelosztását a politikai erők maguk

igyekeznek közvetlenül befolyásolni. Sokszor hiányzik tehát a nyílt versenyztetéshez a politikai akarat (nem a gazdaságossági, hanem a politikai megfontolások vezérlik a privatizációt). Nem egy esetben utólag kerülnek napvilágra az eladott cégek különféle korábbi kötelezettségei, amelyek felsorolását egy korrekt privatizációs tenderkiírásból nem lehetett volna kihagyni. Mivel egyelőre nincsen kampányszerű értékesítési hullám, a privatizációs tendereken sorra nagyon magas árakat sikerül elérni.

A versenyztetéses értékesítés során közvetlen alkalmuk nyílik külföldi befektetőknek is a vagyonszerzésre. Más eljárások esetében csak közvetett módon van erre lehetőség. Ahogy például Magyarországon, úgy a balkáni országokban is a módszer alkalmazását nagyban befolyásolja az állami költségvetés helyzete és a külső eladósodottság mértéke. Ha a költségvetési egyensúly helyreállításának nincsen más módja, kézenfekvő az állami vagyon értékesítéséből származó árbevétel erre a célra felhasználni. Ebből a szempontból a legrosszabb helyzetben Szerbia és Horvátország van. Persze Szerbia esetében a termelő vállalatok speciális kollektív tulajdona nagyon megnehezíti (jogi szempontból is) az értékesítést. Hasonlítható ez a helyzet a lengyel privatizáció problémáihoz, ahol a participáció, illetve a Szolidaritás Szakszervezet üzemi pozíciói teszik lehetetlenné egy sor nagyüzem értékesítését. Hazai tapasztalatok szerint a közvetlen értékesítés sikerének további fontos feltétele a vállalati menedzsment bevonása az ügyletek előkészítésébe.

A másik alapvető privatizációs módszer a vállalati tulajdonjogot megtestesítő kuponok szétszórása a lakosság körében. Ez a megoldás is figyelemre méltó lehet külföldi befektetők számára, ugyanis közve-

tett módon ez is lehetővé teszi a részvételt a privatizációban. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy bár ennek a módszernek a célja a tulajdonnal rendelkező középosztály kialakítása, megerősítése volt, a tőkepiacok fejletlensége, a lakosság tapasztalatlansága, idegenkedése mindenütt arra vezetett, hogy a kiosztott kuponok/vállalati tulajdonjogok rövid idő alatt bennfentes befektetők kezében koncentrálódtak. A szabályozástól függően külföldi tőketulajdonosok maguk is alapíthattak olyan üzleti vállalkozásokat, amelyek részt vehettek a tulajdonjegyek összegyűjtésében. Egy másik lehetőség pedig az volt, hogy a helyi privatizációs befektetési alapoktól tudták a külföldi befektetők megvásárolni az általuk kiszemelt társaságok tulajdonrészeit. A folyamat lényege minden esetben az volt, hogy bár a szabályozás igyekezett köztes állomásokat beiktatni, végső soron általában hazai vagy külföldi szakmai befektetők kezébe kerültek az ígéretesebb vállalatok.

A kuponos módszer a vállalati reorganizációt jelentősen késleltette. Nem csupán azért, mert a befektetőknek se tőkéjük, se szaktudásuk nem volt erre, de többnyire a szándék is hiányzott. Csehország esetében a kuponokat állami tulajdonú bankok gyűjtötték össze, akik maguk legfőbb hitelezői voltak az ilyen módon „privatizált” cégeknek. Ezekben az esetekben a normálisan nem egybevágo tulajdonosi, hitelezői és gazdaságpolitikai érdekek egy szervezetnél összpontosultak, ami soha nem látott mértékben felerősítette az opportunizmust és sokszor a korrupciót is. A folyamat végeredménye a cégek piaci és pénzügyi helyzetének fokozatos, változatlan további romlása lett. Külföldi befektetőkkel sokszor az így felhalmozott adósságállományt és alkalmazkodási deficitet is megfizettetik. Másik

következmény az, hogy a kítűzött politikai célokat sem sikerül elérni. A régi nomenklatura változatlanul pozícióban marad, sőt, a kuponos privatizáció korrupció nélkül is kiváló lehetőséget biztosít a bennfentesek számára gazdasági pozíciójuk megerősítésére.

A bennfentes privatizációnak azonban sokkal gyorsabb és kevésbé költséges másik módszere is létezik. Ez a tulajdon szétosztása a politikai holdudvar tagjai között. Minden olyan országban, ahol a demokrácia hiánya a szokásosnál is nagyobb (nincsenek hagyományai, mint például a volt szovjet tagállamokban), illetve ahol a privatizáció a demokratikus intézmények kiépítése előtt zajlik (Nyugat-Balkán), ott ez a fajta „kliensprivatizáció” fontos szerepet kap. Nem szükséges hosszasan elemezni, hogy a vállalati gazdálkodás szempontjából, a gazdaságpolitika hitelessége okán vagy a gazdasági intézmények kiépítése során a kliensprivatizáció milyen hallatlan nehézségeket okoz. Külföldi befektetői szempontból is ez a legkedvezőtlenebb megoldás. A közvetlen részvétel csaknem kizárt, illetve teljes mértékben a korrupcióban való részvételhez kötött. A közvetett részvétel, vagyis különféle nem állami tulajdonosoktól történő kivásárlás kockázatai pedig igen magasak.

A kliensprivatizációhoz hasonlóan áttekinthetetlen és korrump a privatizációs gyakorlat azokban az országokban, ahol a demokratikus intézmények csaknem teljes hiánya miatt a politikai vezetés privatizálás nélkül is saját személyes vagyonaiként diszponál az állami tulajdon felett. Ezekben az országokban nem csak a vagyonszerzés körülményei tisztázatlanok és átláthatatlanok, de a vállalati működés teljes egésze is. Vagyis nagyon nehéz értekelhető információhoz jutni a megvásá-

rolni kívánt cégekről, mert azok olyan feltételrendszerben működnek, amelyek a tulajdonosváltás után gyökeresen megváltozhatnak. Ilyen országokban a külföldi befektetők részvétele a privatizációban a piacszerzésre összpontosul: működési koncesszióhoz csak úgy tudnak jutni, ha a koncessziós joggal együtt megveszik a helyi szolgáltató céget (melyet talán jobb lenne teljesen kihagyni az üzletből). A bátrak jutalma persze sokszor a magas jövedelem. Ha sikerül a privatizáció után is fenntartani a korábbi piaci feltételeket, a hatékonyság javításával esetenként nagyon magas hozamokat lehet elérni.

A privatizáció további kisebb jelentőségű módszerei az állami vállalatok felszámolási eljárása során történő kivásárlás, a dolgozói/vezetői kivásárlás, a kisprivatizáció (szolgáltató egységek, boltok egyedi értékesítése) és a kárpótlás (restitúció). Ezek a módszerek egyes országokban az átlagosnál nagyobb szerepet kaphatnak. Például Lengyelországban a felszámolással összekötött privatizáció mint államilag kezdeményezett, ellenőrzött privatizációs módszer több száz vállalat rendezett magánosításához vezetett. A dolgozói kivásárlásnak Szerbiában van komoly létjogosultsága, ahol ez a módszer összhangban van a kollektív tulajdon „szocialista” formájával. A dolgozói tulajdonszerzés magyar tapasztalatai ugyanakkor azt mutatják, hogy sokszor ez is csak átmeneti megoldás. A hosszabb távú tulajdonosi megoldás ebben az esetben is vagy a szakmai befektető megjelenése vagy a bennfentes privatizáció lesz (a vállalati menedzsment válik a fő tulajdonossá). További másodlagos privatizációs megoldás a tőzsdei értékesítés, de ennek szerepe a Balkánon marginális lehet csak, részben a tőkepiacok fejletlensége miatt, részben azért, mert alig vannak tőzsdeképes cégek.

3) PRIVATIZÁCIÓ ÉS KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK A BALKÁNON

A külföldi tőke vonzásának kulcskérdése a privatizáció jövője mindazon országokban, ahol még jelentős állami vagyon vár értékesítésre. 1997 óta töretlenül folyik a bolgár privatizáció, amelynek keretében a privatizálásra kijelölt állami vagyon közel 90 százaléka jutott új tulajdonos kezébe. Ugyanakkor tartós állami kezelésben hagyták mostanáig a teljes állami vagyon mintegy egyharmadát, ami közel 600 vállalatot érint (63-ban többségi állami részesedéssel). A következő évek alapvető feladata az állami résztulajdon eladása vagy csökkentése, ami mindenekelőtt az energiaszektor, a közlekedés, a hadiipar és a kultúra egyes területeit fogja át. Az európai normáknak való átalakítást (a termelő és a kereskedelmi tevékenység önálló vállalatokba való szétválasztását) követően, 2007-re tervezik a Nemzeti Villamostársaság (NEK) és a Bulgargas privatizációját. Ugyanakkor a sok vihart megélt és erőteljesen politizált Bulgartabac újbóli privatizációs kísérletére ennél hamarabb kerülhet sor.

Romániában a következő időszakban mindenekelőtt a szolgáltató szektorban várható privatizációs hullám (regionális áramszolgáltatók, gázelosztó vállalatok). Emellett élénk érdeklődés kíséri a bankprivatizáció következő lépéseit. Az állami aktívákat kezelő hivatal (AVAS) 2004-ben 62 nagy- és közepes méretű céget privatizált, miközben még mindig több mint 1500 vállalat tartozik a portfóliójába. Ezek gyorsított magánosítása – az esetek túlnyomó részében a külföldi tőke kizárólagos vagy többségi tulajdonszerzése mellett – a következő néhány évben várható.

Nehezebb előrejelezni a horvát privatizáció sebességét és terjedelmét. A Privatizációs Alaphoz jelenleg több mint 1100 cég tartozik, aminek egyharmada a feldolgozó iparban, másik harmada a kereskedelemben és turizmusban tevékenykedik, de több mint 100 építőipari vállalat is a csomagban van. Az eddigi privatizáció eredményeként általában nem külföldi befektetők váltak tulajdonossá, hanem a horvát vállalatok dolgozói és vezetői, az állami nyugdíjalap, valamint a kárpótolt állampolgárok. A nagy falatok közé tartozik a HEP áramszolgáltató vállalat, az Osiguranje biztosító társaság, de számos nehézipari és hajógyártó cég eladása (ezek nagy része jelentős veszteséget halmozott fel), valamint a turizmushoz köthető állami ingatlanok értékesítése. A jelenlegi helyzetben nem egyértelmű, hogy a horvát kormány elszánja-e magát arra, hogy érdemlegesen nyit a nemzetközi tőke előtt, vagy folytatja eddigi „belterjes” privatizációs gyakorlatát, annak minden gazdasági következményével együtt (gyenge versenyképesség, alacsony export, túlértékelt valuta stb.).

Részben a történelmi hasonlóságok miatt érdekes horvát párhuzamok jellemzik a szerb elképzeléseket is. A privatizáció itt igen későn, csak 2003-ban indult meg. A tervek szerint a vagyon 70 százalékát juttatnák stratégiai partnereknek, míg további 15 százalékot az alkalmazottak vehetnének meg. Kiemelkedő jelentőségű lehet a privatizáció az energiaszektorban, a vegyiparban, az élelmiszeriparban és a szolgáltatások területén. Emellett külföldi befektetésre szorul a háborúban elpusztult vagy nagyon megrongálódott fizikai infrastruktúra gyakorlatilag minden eleme. A jelenlegi gyakorlat az állami vállalatok felkészítését jelenti a későbbi privatizációra. Mivel azonban e terület politikailag erősen befolyásolt, e cégek

kelhetnek el a legnehezebben.¹ Emellett folyik az állami vállalatok egymás között felhalmozott tartozásainak leírása, minde-
nekelőtt azokban a cégekben, ahol még van állami tulajdonrész (kb. 600 cég).

Összességében megállapítható, hogy a privatizáció keretében várható külföldi tőkebefektetések a következő években országoként eltérően alakulnak. Ennek egyik összetevője a rendelkezésre álló privatizálható vagy privatizálandó vagyon volumene, a másik az adott kormányzat privatizációs elképzelései, illetve belföldi mozgásteret. A jelenlegi, illetve a 2007-ben taggá váló EU-országokban – már csak az EU belső piacának szabályaihoz igazodva is – jelentősebb privatizációs ügyletekre számítunk, másutt azonban a folyamat lassú marad (Szerbia), esetleg leáll és visszajára fordul (Ukrajna), de legjobb esetben is ellentmondásos lesz (Horvátország).

A balkáni gazdaságok fejlődése szempontjából a privatizációnak, és ebben a külföldi tőkebefektetéseknek, kiemelkedő szerepe lehet. A fenntartható fejlődés és tőkevonzás szempontjából másként értékelhető a privatizációba belépő tőke, megint másként a zöldmezős beruházást megvalósító tőke, és ismét különbözőképpen a már meglévő vállalkozások továbbfejlesztése, akár friss tőke importjával, akár a nyereség (részleges vagy teljes) újraberuházásával. Egyes évek kiugró külföldi befektetési adatai az esetek többségében a nagy értékű privatizáció számlájára írhatók. Ez azonban nem folytatható a végtelenségig, hiszen a privatizálható

vagyon egyrészt elfogy, másrészt olyan része marad esetleg meg, amely iránt nincs külföldi érdeklődés. Jelentős privatizációs lehetőségek vannak még Romániában (a 2004. évi kiugró adat a Petrom 3 mrd dolláros privatizációjából adódik), egyes nagyvállalatok esetében pedig Bulgáriában is. Ezzel szemben igen vontatott a privatizáció Szerbiában, Horvátországban. Ebben nem csak a bizonytalan politikai-gazdasági környezet játszik szerepet, hanem a privatizációtól való idegenkedés, még inkább pedig bizonyos „stratégiai” szektorok mesterséges védelme mindenféle külföldi tulajdonszerzéssel szemben.

Az egyes országokat elemezve kiderül, hogy a privatizációs és a zöldmezős beruházások közötti arányok az egyes országok között eltérőek, és a kettő között is történtek módosulások az elmúlt években. A legtöbb országban a tőkeállományt tekintve még vezetnek a privatizációs ügyletek, de az éves beáramlásban már esetenként a zöldmezős beruházások javára billen a mérleg. Az élenjáró rendszerváltó országokhoz hasonló tendencia figyelhető meg Bulgáriában is, ahol 2004 végén a zöldmezős és bővítő jellegű külföldi beruházások a külföldi tőkeállomány majdnem 70 százalékára rúgtak. Romániában a nagy privatizációs bevételek (Petrom) kevésbé tükrözik a zöldmezős fejlesztéseket. 2005 első felében azonban a beérkezett beruházási kérelmek kétharmada (56-ból 35) már ebbe a kategóriába sorolható. Jugoszlávia itt vizsgált utódországaiban ugyanakkor hiányoznak a nagyméretű zöldmezős fejlesztések, amiktől ezek az országok többek között a munkanélküliség csökkenését és az export felfutását várnák. Horvát adatok szerint a beáramlott tőke legfeljebb 20 százaléka található a zöldmezős szektorban, amelyre túlnyomórészt igen kis vállalkozások a jellemzőek (a feldolgozóipari alkalmazot-

¹ Jó és intő példa erre a nisi olajfinomító esete, amelyet versenykiírás keretében először a külföldi befektető többségi tulajdonszerzési lehetősége mellett privatizáltak, majd a pályázat megnyerése után a feltételeket kisebbségi tulajdonra változtatták. Ezután a külföldi cég – érthetően – elállt az üzlettől, és aligha javította Szerbia imázsát a további potenciális nemzetközi befektetők szemében.

tak kevesebb mint négy százalékát adják). Szerbia-Montenegróban a 15 legnagyobb külföldi érdekeltség közül mindössze kettő zöldmezős, de mindkettő a szolgáltató szektorba sorolható.

A külföldi tőke behatolásának mértéke szektoronként nagyon eltérő. Ez javarészen azzal függ össze, hogy az egyes országok különböző mértékben nyitották meg az állami tulajdonszerzés lehetőségét külföldiek számára („stratégiai” szektorok, mint például bankok, energiaszektor, egyéb közüzemi szolgáltatások vagy akár egyes ipari létesítmények védelme). Másrészt viszont a különbségek az adott ország gazdaságának szerkezeti jellemzőivel kapcsolatosak (pl. beruházások a horvát vagy bolgár idegenforgalomba). Így például jelentősen eltér a két EU-várományos esetben a külföldi tőke ágazati szerkezete. Míg Romániában a tőke több mint fele a feldolgozóiparba áramlott, addig Bulgáriában csak 24 százaléka. Ennek fordítottjaként a külföldi tőke befolyása jóval erősebb a privatizált bolgár bank-szektorban, de számos szolgáltatási ágazatban is (hírközlés, kereskedelem, energiaszektor). A bolgár szerkezethez hasonló a horvát azzal a – főleg a feldolgozóiparra vonatkozó – eltéréssel, hogy az utóbbi esetben a vállalatok nagy részét csak részben privatizálták (*joint venture*, sok esetben kisebbségi külföldi részesedéssel). Ezzel szemben a románhoz áll közel a szerbiai szerkezet, ahol a legnagyobb 15 privatizációból nem kevesebb, mint tíz valósult meg a feldolgozóiparban. Végül Ukrajna megint sajátos és egyetlen másik országhoz sem hasonlítható képlet, miután a feldolgozóipar vezető súlya mellett eltörpül (8 százalék alatti) a pénzügyi tevékenységbe ruházott külföldi tőke (ennek oka részben a tiltó szabályozás).

A privatizáció és a külföldi befektetések kedvező hatásait a gazdasági szerkezet átalakulásával illusztrálhatjuk. A szerkezeti átalakulás szempontjából a vizsgált országok több csoportba oszthatók. Bulgáriában az 1997. évi stabilizációt követően, valamint az erősödő külföldi tőkebeáramlás hatására megindultak a szerkezeti változások, bár ezek makrogazdasági szempontból pozitív hatásai (főleg az export számottevő emelkedése formájában) csak megkésetten jelennek meg. Románia továbbra is tetemes strukturális deficittel küzd, amit az EU-val aláírt csatlakozási jegyzőkönyv értelmében a taggá válás előtt meg kell szüntetnie. Ebben a privatizáció felgyorsítása mindenképpen fontos szerepet fog játszani. Mivel az igazodás nagyszámú és sok embert foglalkoztató állami vállalat bezárását vagy átalakítását követeli meg, s mert az állami szubvenció gyakorlata nem maradhat fenn, a munkaerőpiacra, a regionális fejlődésre, de az egész társadalomra kiható következmények nehezen prognosztizálhatók. Megint más kategóriába tartozik – minden felszíni különbség ellenére – Horvátország és Szerbia-Montenegró. Mindkettőre továbbra is jellemző az állam jelentős (esetenként meghatározó) szerepe, a külföldi tőkével szembeni korlátozások, a sajátos „jugoszláv vállalati modell” túlélése, akár a vállalat tevékenységi körét, irányítási mechanizmusát vagy a lakosság széles körében megfigyelhető „tudati” hatást tekintve. A szerkezeti gyengeségek egyik látványos példája az, hogy Horvátországban kb. 10.000 cég számít fizetéseképtelennek, a körbetartozások értéke pedig meghaladja a kétmilliárd dollárt. Szerbia-Montenegróban még a háború előtti reálgazdasági alapok helyreállítása sem sikerült.

Sikeres gazdaságpolitika esetén sem várható, hogy a magas munkanélküliség a vizsgált országokban rövid idő alatt erőteljesen csökkenjen. A privatizáció, ami mindenekelőtt Szerbiában, de Horvátországban is jelentős kérésben van, első menetben számottevően növelheti a munkanélküliséget. Világméretű jelenség, hogy a tudásalapú társadalmakban egyre nehezebb elhelyezkedni megfelelő szakképzettség nélkül. Márpedig a magas munkanélküliségen belül az alulképzettek aránya igen magas. Nem véletlen, hogy – tekintettel a magas és strukturális munkanélküliségre – a délkelet-európai országoknak több szakértő azt ajánlja, hogy integrálják a munkaügyi minisztériumot a gazdaságfejlesztési minisztériumba. Ugyanezen országok bevett gyakorlata, hogy a privatizációt összekötik a munkahelyek megtartásának feltételével. Az eddigi tapasztalatok szerint ez ugyan láthatóan nem rontja a munkanélküliségi statisztikát, de komoly korlátot állít az adott vállalat versenyképessége és továbbfejlesztése szempontjából. Nem egy esetben pedig éppen ez a kitétel hiúsította meg a privatizációt – érdeklődés hiányában.

A magyar nagyvállalatok különböző stratégiákat követtek külföldi befektetéseikben. Egyesek (pl. OTP) rögtön meghatározó vagy kizárólagos tulajdont akartak szerezni, mások (pl. MOL), főleg a magyar tőkeexport kezdeti éveiben, óvatosak voltak, és hosszabb-rövidebb tanulási folyamat eredményeként kívántak eljutni a többségi vagy kizárólagos tulajdonig. Választott stratégiájukat azonban nem egyszer jelentősen befolyásolták a fogadó ország rendelkezései. Ilyennek tekinthető például a tulajdonkorlátozás Horvátországban. A korlátozások ellen hat az EU-s jogszabályok kötelező átvétele a csatlakozó országokban.

A beruházások jellegét tekintve meghatározóak a privatizáció keretében megvalósított tranzakciók. A tíz legnagyobb magyar egyedi befektetés között egyetlen olyan található, ami zöldmezősnek nevezhető (Trigránit). Ugyanakkor a jelentősebb tőkeösszegű feldolgozóipari beruházások megoszlának a privatizációs és a zöldmezős formák között. A Videoton gyárat vásárolt Bulgáriában, ezzel szemben a Pannonplast Romániában vagy a Dunapack Horvátországban zöldmezős beruházást hajtott végre. Ugyanakkor a kisvállalkozások döntő többsége – érthető okok miatt – zöldmezős befektetésnek tekinthető. Ezekkel – méreteik miatt – ott sincsenek a hazai tulajdon meghatározott hányadára vonatkozó előírások, ahol a nagyvállalati körben vagy a privatizációs ügyletekben ez mindennapos gyakorlat (Horvátország, Szerbia).

A befektetésekkel kapcsolatban a legtöbb probléma Horvátországban jelentkezett (Szerbiában azért nem, mert ott még nincs érdemleges magyar tőke). Ezek egy része a tulajdonjoghoz kötött. A tulajdonszerzés világos szabályainak hiánya jelentős akadály a szerbiai, valamint a horvátországi befektetéseknek. Az utóbbiakkal kapcsolatban vannak konkrét példák. Nem azért, mert máshol nincsenek hasonló akadályok, hanem mert eddig Horvátországban telepedett meg jelentősebb magyar tőke. Megnyert tender visszavonása, a koncesszióba bocsátott terület „műemléki” védelme (ami természetesen később derült ki), a felvásárlásra kinézett üzem kivonása a privatizációs körből, helyette a felkínált üzem alkalmatlansága az elképzelt termelésre, a nehézkes engedélyezési procedúra, az illetékek magas összege csak felszínes felsorolása azoknak a problémáknak, amelyekkel a magyar cégek Horvátországban találkoztak. Komolyabb volumenű beruházás esetén még

nehezebb a közvetlen bejutás, mert itt a jogi bizonytalanságok mellett számolni kell az erős hazai oligarchiával is.

A következő években megvalósuló magyar befektetések volumenben meghatározó része továbbra is a térségben zajló privatizációhoz lesz köthető. Ez Szerbia és Horvátország esetében is számos területen ígér kedvező vásárlásokat. Hasonlóan ígértes a bulgáriai szolgáltató szektor egyes szegmenseinek privatizációja.

* * * * *

Szemlér Tamás

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A BALKÁNI ORSZÁGOK KAPCSOLATAI*

BEVEZETÉS

Az Európai Unió (EU) számára – belső fejlődése mellett – kiemelten fontos a közvetlen szomszédságában fekvő térségek országainak politikai és gazdasági stabilitása, illetve az ezekkel az országokkal fenntartott kapcsolatainak kiszámítható fejlődése. Az EU külkapcsolatainak fejlődése a legutóbbi évtizedben egyre inkább ezen kapcsolatok intézményesedése, strukturálódása irányába mutat.

A fenti megállapítások különösen igazak a Balkán-félsziget országaira. A rendszerváltást követő gazdasági visszaesést, illetve a volt Jugoszlávia esetében az 1990-es évek véres konfliktusait követően az EU különösen érdekeltté vált a térség stabilizálásában. Már a strukturált kapcsolatrendszer kiépítésének megkezdésekor nyilvánvaló volt, hogy a térség országai igen nagy eltéréseket mutatnak a gazdasági fejlettség, a politikai stabilitás, a demokrácia gyakorlása szempontjából, amely kérdések alapvető fon-

tosságúak az EU számára, amikor szorosabb intézményes kapcsolat kialakítását fontolgatja egy-egy országgal.

A térség heterogenitásából adódóan találunk olyan országokat, amelyek immár az EU-tagság kapujában állnak (Bulgária, Románia), van olyan ország, amely már megkezdte csatlakozási tárgyalásait (Horvátország), míg a többiek ennél jóval messzebb vannak a teljes jogú tagságtól, s más kötelek kötik őket az EU-hoz, vagy épp e kötelek kialakításán dolgoznak.¹

Az alábbiakban azt mutatjuk be, miként is alakulnak az EU kapcsolatai a térség országaival; a bemutatás során külön kezeljük a csatlakozási tárgyalásait sikeresen lezárt Bulgáriát és Romániát, illetve a többi országot (ez utóbbiakat a Nyugat-Balkán stabilizációs és társulási folyamatában [*Stabilisation and Association Process*, SAP] való részvételük is összeköti). Az EU-hoz fűződő kapcsolatok bemutatása mellett – ám azoktól korántsem függetlenül – kitérünk a regionális kooperáció jelenlegi helyzetére és kilátásaira is.

* A tanulmány a O38289 számú, „Az Európai Unió és közvetlen környezete a kibővítésen túl” című OTKA-kutatás keretében készült.

¹ A volt Jugoszláviából kivált Szlovénia már 2004 óta az EU tagja, tehát e szempontból (is) jóval előbbre tart, mint az itt vizsgált országok; tekintettel arra, hogy Szlovénia függetlenné válása óta gyakorlatilag soha nem tartozott a többiekkel egy csoportba, itt az EU és Szlovénia kapcsolataira nem térünk ki.

1) AZ EU-TAGSÁG KAPUJÁBAN ÁLLÓ ORSZÁGOK

A balkáni országok közül kettő – Bulgária és Románia – vezetői 2005-ben már aláírták az EU-hoz történő csatlakozásról szóló szerződést. A két ország belépésének várható időpontja e szerződés szerint 2007. január 1., ám fontos megjegyezni, hogy a belépést az EU bármelyikük esetében késleltetheti, amennyiben az adott ország a 2007-ig hátralévő időben nem tesz eleget az unió elvárásainak a tagságra való felkészülés és az ezzel kapcsolatos reformok terén.

Annak ellenére, hogy a kapcsolatok kialakítása terén Románia korábban jóval előbbre járt – a szovjet blokk országai közül elsőként létesítve hivatalos kapcsolatot az Európai Közösséggel –, a 2000-es évek elejére a két ország ugyanarra a pályára került az EU-val fenntartott kapcsolatait illetően (lásd az *1. táblázat* összefoglalóját).

A két ország társadalmi és gazdasági fejlődését – ami a kapcsolatok szorosabbá válásának is egyik fontos feltétele volt – az EU pénzügyi támogatásokkal is segítette. Bulgária 2002-ig összesen mintegy 1,35 milliárd euró támogatásban részesült a PHARE-programból; a 2003-as keret 94,9 millió euró volt a nemzeti programokra, 28 millió euró a határokon átnyúló együttműködésre; 2004-ben a fenti célokra 172,5 millió, illetve 36 millió eurónyi PHARE-forrás állt az ország rendelkezésére. A 2000-ben indult ISPA és SAPARD előcsatlakozási alapokból Bulgária 2004-ig összesen mintegy 463 millió euró (ISPA), illetve mintegy 287 millió euró (SAPARD) összeggel részesedett. Románia – lényegesen nagyobb méreté-

nek, azon belül népességének is köszönhetően – Bulgáriánál jóval nagyobb összegű, 2004-ig összesen több mint 4,8 milliárd eurónyi támogatásban részesült a három program keretében. A 2004-es támogatás összege meghaladta a 900 millió eurót (összesen 908 millió euró, ebből 433,3 millió euró a PHARE (405,3 millió euró a nemzeti programokra, 28 millió euró a határokon átnyúló együttműködésre), 158,7 millió euró a SAPARD, 316 millió euró az ISPA részesedése.²

Az EU támogatásai jelentős forrásokat jelentenek a két ország számára: a 2004–2006-os időszakban a felhasználható támogatások Bulgária esetében a GDP mintegy 2%-át, Románia esetében a GDP mintegy 1,5%-át teszik ki. A csatlakozást követően a két ország számára – részben fokozatosan – elérhetővé váló EU-transzferek súlya a fenti értékeket jelentősen meghaladja majd.

2) A STABILIZÁCIÓS ÉS TÁRSULÁSI FOLYAMAT ORSZÁGAI

A stabilizációs és társulási folyamat (SAP) az EU politikai keretprogramja Albánia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, valamint Szerbia-Montenegró, beleértve Koszovót (az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244. számú határozatának megfelelően), irányába; a fenti országok mellett Horvátország,

² Az adatok forrásai:
http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/eu_relations.htm,
http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/romania/eu_relations.htm.

noha 2005 októberében megkezdhetette EU-csatlakozási tárgyalásait, szintén részt vesz a folyamatban. Ez is összhangban van azzal az elvvel, miszerint a taggá válás teljes folyamata során a SAP az EU politikája a Nyugat-Balkán országai irányában.

A SAP egy olyan, hosszú távú folyamat, amely úgy kínál általános kereteket a térség országainak az EU-val fenntartott kapcsolataihoz, hogy közben figyelembe képes venni az egyes országok közötti politikai és gazdasági fejlettségbeli különbségeket (mind az általános keretek, mind az országok közötti különbségek jól nyomon követhetők a *2. táblázatban*). A folyamat megindításával az EU célja a béke, a politikai stabilitás, a szabadság és a gazdasági fejlődés feltételeinek biztosítása a térségben. E célok elérése érdekében ajánlotta meg az EU a térség országainak a teljes jogú tagság perspektíváját; az ehhez vezető út legfontosabb állomását a stabilizációs és társulási egyezmények jelentik.

A SAP országai részére az EU kereskedelmi engedmények (autonóm kereskedelmi intézkedések), gazdasági és pénzügyi támogatások (CARDS-program; lásd a *3. táblázat* adatait), valamint szerződéses kapcsolatok (stabilizációs és társulási megállapodások) „országokra szabott” kombinációit kínálja. A kétoldalú kapcsolatok szabályozása mellett fontos eleme a SAP által kialakított kapcsolatrendszernek a regionális együttműködés szorgalmazása és támogatása.

A 2000-ben – a Zágrábban megtartott Balkán–EU csúcstalálkozón – megindított folyamatnak új lendületet adott az Európai Tanács 2003. júniusi thesszalóniki ülése, amely megerősítette a SAP-ot mint az EU-nak a Nyugat-Balkánnal szembeni politikáját, és megerősítette a SAP orszá-

gainak EU-perspektíváját is (a folyamatban részt vevő országok csatlakozhatnak az EU-hoz, amikor felkészültek lesznek rá), elfogadva a továbbiakra nézve iránymutató „thesszalóniki agendát”.

A SAP fontos eleme a kereskedelmi kapcsolatok megkönnyítése, mind az EU-val szemben, mind pedig a térség országai között. Az előbbi cél elérését az EU által biztosított jelentős kedvezmények (2000 óta az öt SAP-ország EU-ba irányuló exportjának mintegy 95 százaléka mentes mindenféle vám- és mennyiségi korlátozás alól), az utóbbit pedig a térség országai (beleértve Romániát, Bulgáriát, a folyamathoz társult Moldovát, valamint külön kezelve Koszovót) közti szabadkereskedelmi megállapodások hivatottak elősegíteni. A délkelet-európai bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások köre (*4. táblázat*) a tervek szerint a közeljövőben teljessé válik, s 2007-ben átalakítható lesz multilaterális szabadkereskedelmi egyezménnyé.

A térség kereskedelméről rendelkezésünkre álló adatok (*5–8. táblázat*) azt mutatják, hogy 2000 és 2004 között törényt érzékelhető előrelépés az egymás közötti kapcsolatokban. Ugyanakkor az egymás kereskedelmében betöltött gyakran (a többnyire eleve kis volumenű külkereskedelemben) igen alacsony súlyok, s még inkább az exportálható áruk viszonylag (igaz, eltérő mértékben) alacsony mennyiségét is tükröző, általánosan jellemző importtöbblet jól jelzi, hogy jelentős gazdasági problémákkal küzdő (s ezért a külső – elsősorban uniós – segélyektől, illetve támogatásoktól nagymértékben függő) országokról van szó. Meg kell jegyezni, hogy – részben épp a térség sajátosságai miatt – az EU-val folytatott kereskedelem részaránya alapján nehéz lenne az egyes országok gazdasági fej-

1. táblázat
Bulgária, Románia és az EU kapcsolatai – a legfontosabb állomások

Év	Bulgária	Románia
1974		Az ország megkapja az EGK-tól a GSP-t
1980		Az ipari termékekről szóló megállapodás aláírása
1990	A kereskedelmi és együttműködési megállapodás aláírása; a PHARE megnyílik Bulgária számára	
1991		A kereskedelmi és együttműködési megállapodás aláírása; a PHARE megnyílik Románia számára
1993	Március: az Európa Megállapodás, valamint a kereskedelemről és a hozzá kapcsolódó ügyekről szóló átmeneti megállapodás aláírása	Február: az Európa Megállapodás, valamint a kereskedelemről és a hozzá kapcsolódó ügyekről szóló átmeneti megállapodás aláírása
1995	Február: az Európa Megállapodás életbe lépése December: az EU-csatlakozási kérelem benyújtása	Február: az Európa Megállapodás életbe lépése Június: az EU-csatlakozási kérelem benyújtása
1999		December: az Európai Tanács döntése a két ország (és további négy ország) EU-csatlakozási tárgyalásainak megkezdéséről
2000		Február: az EU-csatlakozási tárgyalások megkezdése
2004		December: az EU-csatlakozási tárgyalások lezárása
2005		Április: az EU-csatlakozási szerződés aláírása
2007		Január 1: a két ország EU-csatlakozásának tervezett időpontja (a felkészülésben észlelt hiányosságok esetén egyéves halasztás lehetséges)

Forrás: Európai Bizottság

2. táblázat
A nyugat-balkáni országok és az EU kapcsolatai – a legfontosabb állomások

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedónia	Szerbia-Montenegró
1992	Társulási és együttműködési megállapodás megkötése az EU-val; a PHARE kiterjesztése Albániára	Április: az ország függetlenségének deklarálása, a polgárháború kezdete			
1995		November: a daytoni békeegyezmény lezárja a háborút			
1996				A PHARE kiterjesztése Macedóniára	
1997	Regionális Megközelítés – az EU Tanácsa kidolgozza a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok fejlesztésének feltételrendszerét				
1997				Április: együttműködési megállapodás és pénzügyi jegyzőkönyv aláírása a globális együttműködés előmozdítása céljából, megállapodás a textilárak kereskedelméről, megállapodás a szállításról	
1998		Június: létrejön az EU/Bosznia-Hercegovina konzultatív munkacsoport		Az együttműködési és a szállítási megállapodás életbe lépése	
1999	Az EU felajánlja az öt országnak a Stabilizációs és Társulási Folyamatot (SAP)				
1999	Autonóm kereskedelmi kedvezmények az EU-tól				
2000	Június: az Európai Tanács (Feira) kijelenti, hogy mindegyik SAP ország potenciális EU-tagjelölt November: a zágrábi Balkán–EU csúcsertekezlettel útnak indul a SAP				
2000	Az albán termékek vámmentesen jutnak be az EU piacára				Október: a Milosevi -rezsim bukása November: keretmegállapodás az EU-val az országnak való

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedónia	Szerbia-Montenegró
					segítségnyújtásról és támogatásról; Szerbia és Montenegró autonóm kereskedelmi kedvezményekben részesül az EU-tól
2001	A SAP országai részére kidolgozott új CARDS program első éve				
2001	Az Európai Bizottság javasolja a Stabilizációs és Társulási Egyezményről szóló tárgyalások megindítását Albániával		Október: a Stabilizációs és Társulási Megállapodás aláírása	Április 9.: a Stabilizációs és Társulási Egyezmény aláírása Június 1.: az átmeneti megállapodás (a Stabilizációs és Társulási Egyezmény kereskedelmi és ahhoz kapcsolódó részei) életbe lépése Július: a Tanács közös akciót fogad el az EU speciális képviselőjének (EUSR) kinevezésére Augusztus: keretmegállapodás aláírása Ohridban	Július: az EU-val közös konzultatív munkacsoport felállítása
2002	Október: a Stabilizációs és Társulási Egyezményről szóló tárgyalások irányelveinek elfogadása	Március: közös akciókat fogadnak el az EU speciális képviselőjének (EUSR) kinevezésére, valamint az EU rendőri misszió (EUPM) beindítására			Március: a belgrádi megállapodás aláírása (az új szerkezetű államszövetségről)
2003	Június: az Európai Tanács thesszaloniki ülésén megerősíti a SAP-ot, mint az EU-nak a Nyugat-Balkánnal szembeni politikáját, és megerősíti a SAP országainak EU-perspektíváját (a folyamatban részt vevő országok csatlakozhatnak az EU-hoz, amikor felkészültek lesznek rá)				
2003	Január 31.: Romano Prodi hivatalosan megnyitja a a Stabilizációs és Társulási Egyezményről szóló (jelenleg is tartó) tárgyalásokat Albániával	November: a Bizottság megvalósíthatósági tanulmányt készít arról, miként tudná Bosznia-Hercegovina végrehajtani egy jövőbeni Stabilizációs és Társulási Egyezményben foglaltakat. A tanulmány 16 alapvető prioritás teljesítését határozza meg a tárgyalások megkezdésének feltételeként	Február: Horvátország benyújtja EU-tagság iránti kérelmét		Február: az alkotmányos charta életbe lépése Július: a továbbfejlesztett állandó dialógus lép a konzultatív munkacsoport helyébe

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedónia	Szerbia-Montenegró
2004	Június: Tanácsi határozat az Albániának kidolgozandó Európai Partnerség elveiről	Június: Tanácsi határozat a Bosznia-Hercegovinának kidolgozandó Európai Partnerségről December: az EUFOR lép az SFOR helyébe	Április: a Bizottság pozitív véleménye Horvátország EU-tagsági kérelméről Június: az Európai Tanács megerősíti Horvátország tagjelölti státusát December: az Európai Tanács feltételesen 2005. március 17-ét jelöli meg a csatlakozási tárgyalások kezdődátumaként (feltétel: teljes együttműködés a hágai Nemzetközi Bírósággal)	Március 22.: az EU-tagság iránti kérelem benyújtása Április 1.: a Stabilizációs és Társulási Egyezmény életbe lépése Május 17.: A Tanács felkéri a Bizottságot a macedón tagsági kérelem véleményezésére Június: Tanácsi határozat a Macedóniának kidolgozandó Európai Partnerségről Szeptember 14.: Az EU/macedón Stabilizációs és Társulási Tanács első találkozója Október 1.: a Bizottság kérdőívének átadása	Június: Tanácsi határozat a Szerbia-Montenegrónak kidolgozandó Európai Partnerségről Október: a Tanács következtései a „twin-track” megközelítésről
2005	December: Tanácsi határozat az Albániának kidolgozandó, felülvizsgált Európai Partnerség elveiről	Október: a 2003-ban készített megvalósíthatósági tanulmányban szereplő 16 prioritás terén való jelentős előrehaladást követően a Bizottság javasolja a Stabilizációs és Társulási Egyezményről szóló tárgyalások megkezdését, és benyújtja előzetes tárgyalási irányelveit a Tanácsnak November: a Tanács elfogadja az előzetes tárgyalási irányelveket, és felhatalmazza a Bizottságot a tárgyalások megkezdésére. A tárgyalások hivatalosan november 25-én nyílnak meg Szarajevóban	Február 1.: a Stabilizációs és Társulási Megállapodás életbe lépése Március 16.: a Bizottság elhagyja a csatlakozási tárgyalások megkezdését, de elfogadja a tárgyalások menetének kereteit Április 26.: A Stabilizációs és Társulási Tanács első ülése; a kibővített „EU-trojka” ülése Horvátország együttműködéséről a hágai Nemzetközi Bírósággal Október 3.: a csatlakozási tárgyalások megkezdése	Február 14.: a Bizottság kérdőívére adott válaszok átadása December 16.: az Európai Tanács ülésén Macedónia elnyeri a tagjelölti státust	Április: a Bizottság által jóváhagyott megvalósíthatósági jelentés értelmében Szerbia és Montenegro felkészült az EU-val megkötendő Stabilizációs és Társulási Egyezmény tárgyalásainak megkezdésére

Forrás: Európai Bizottság

3. táblázat
A CARDS-program támogatásai, 2000–2006

(millió euró)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Össz.
Albánia	33,4	37,5	44,9	46,5	63,5	44,2	45,5	315,5
Bosznia-Hercegovina	90,3	105,2	71,9	63,0	72,0	49,4	51,0	502,8
Horvátország (2005-től: előcsatlakozási támogatás)	16,8	60,0	59,0	62,0	81,0	-	-	278,8
Macedón Köztársaság	13,0	56,2	41,5	43,5	59,0	45,0	40,0	298,2
Szerbia és Montenegró ^a	650,5	385,5	351,6	324,3	307,9	282,5	245,5	2547,8
Átmeneti polgári közigazgatás	10,0	24,5	33,0	32,0	35,0	36,0	35,0	205,5
Regionális	20,2	20,0	43,5	31,5	23,0	47,9	42,0	228,1
Egyéb ^b	141,5	118,0	11,0	17,0	22,5	19,7	19,8	349,5
Makropénzügyi támogatások (segélyek) ^c	70,0	120,0	100,0	15,0	16,0	33,0	50,0	404,0
<i>Összesen</i>	<i>1045,7</i>	<i>926,9</i>	<i>756,4</i>	<i>634,8</i>	<i>679,9</i>	<i>557,7</i>	<i>528,8</i>	<i>5130,2</i>
Horvátország: előcsatlakozási támogatások 2005–2006						105,0	140,0	245,0
<i>Összesen (beleértve Horvátország 2005–2006-os előcsatlakozási támogatását is)</i>						<i>662,7</i>	<i>668,8</i>	<i>5375,2</i>

Általános megjegyzések:

- * A 2006-os évnél szereplő számok csupán indikatív, a többéves pénzügyi programozásban rögzítetteknek megfelelő összegek;
 - * A 2000-re vonatkozó számok a PHARE és az Obnova program támogatásait (ott, ahol ilyenek voltak) tartalmazzák; 2001-től a CARDS program támogatásai szerepelnek;
 - * A 2005-ös költségvetés végrehajtásánál a 2004–2005-ös fennmaradó összeg (a táblázatban szereplő felosztáson felüli) újrafelhasználása: Macedón Köztársaság: 6 millió euró, regionális program: 7,5 millió euró.
- a) Szerbiára és Montenegróra, valamint a jelenleg ENSZ-közigazgatás alatt álló Koszovó tartományra vonatkozó adatok. A Szerbiára vonatkozó 2002–2003-as adatoknak része a regionális programból az integrált határellenőrzés megvalósítására a volt Jugoszlávia/Szerbia és Montenegró részére rendelkezésére bocsátott összeg; a 2004-es évben ugyenezen célra nyújtott 8 millió eurót viszont a regionális program rovata tartalmazza.
- b) 2001-ig (beleértve 2001-et is): humanitárius segély, speciális intézkedések, gyorsreagálású műveletek, Európai Kezdeményezés a Demokráciáért és az Emberi Jogokért (EIDHR), közös kül- és biztonságpolitika (CFSP); 2001-től (beleértve 2001-et is): adminisztratív költségek, valamint a Nyugat-Balkán hozzájárulása az Európai Képzési Alapítványhoz.
- c) 2000–2002: kifizetések (*nem* kötelezettségvállalások)
- Forrás:* Európai Bizottság (http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/cards/financial_en.htm)

4. táblázat
Szabadkereskedelmi megállapodások Délkelet-Európában
(2005. június 9-i állapot)

	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Bulgária	Horvátország	Macedónia	Moldova ¹⁾	Románia	Szerbia-Montenegró ²⁾	Koszovó ³⁾
Albánia		Érvényben: 01/12/04 WTO ⁴⁾	Érvényben: 01/09/03 WTO	Érvényben: 01/06/03 WTO	Érvényben: 15/07/02 WTO	Érvényben: 01/11/04 WTO	Érvényben: 01/01/04 WTO	Érvényben: 01/08/04 WTO	Érvényben: 01/10/03 WTO
Bosznia-Hercegovina	Érvényben: 01/12/04 WTO		Érvényben: 01/12/04 WTO	Érvényben: 01/01/05 WTO	Érvényben: 01/07/02 WTO	Érvényben: 01/05/04 WTO	Érvényben: 01/12/04 WTO	Érvényben: 01/06/02	A tárgyalások második köre: 2005 II. n.év
Bulgária	Érvényben: 01/09/03 WTO	Érvényben: 01/12/04 WTO		CEFTA 01/03/03 WTO	Érvényben: 01/01/00 WTO	Érvényben: 01/11/04 WTO	CEFTA 01/07/97 WTO	Érvényben: 1/06/2004 WTO	Vizsgálat alatt
Horvátország	Érvényben: 01/06/03 WTO	Érvényben: 01/01/05 WTO	CEFTA 1/03/2003 WTO		Érvényben: 11/06/97 Felülvizsgálva: 11/06/02 Érvényben: 11/07/02 WTO	Érvényben: 01/10/04 WTO	CEFTA 01/03/03 WTO	Érvényben: 01/07/04	
Macedón Köz- társaság	Érvényben: 15/07/02 WTO	Érvényben: 01/07/02 WTO	Érvényben: 01/01/00 WTO	Érvényben: 11/06/97 Felülvizsgálva: 11/06/02 Érvényben: 11/07/02 WTO		Érvényben: 01/01/05 WTO	Érvényben: 01/01/04 WTO	A tárgyalások megkezdése: 31/05/05	A tárgyalások negyedik köre: 08/06/05
Moldova ¹⁾	Érvényben: 01/11/04 WTO	Érvényben: 01/05/04 WTO	Érvényben: 01/11/04 WTO	Érvényben: 01/10/04 WTO	Érvényben: 01/01/05 WTO		Érvényben: 17/11/94 WTO	Érvényben: 01/09/04 WTO	
Románia	Érvényben: 01/01/04 WTO	Érvényben: 01/12/04 WTO	CEFTA 01/07/97 WTO	CEFTA 01/03/03 WTO	Érvényben: 01/01/04 WTO	Érvényben: 17/11/94 WTO		Érvényben: 01/07/04 WTO	Előzetes elemzés alatt
Szerbia- Montenegró ²⁾	Érvényben: 01/08/04 WTO	Érvényben: 01/06/02	Érvényben: 01/06/2004 WTO	Érvényben: 01/07/04	A tárgyalások megkezdése: 31/05/05	Érvényben: 01/09/04 WTO	Érvényben: 01/07/04 WTO		
Koszovó ³⁾	Érvényben: 01/10/03 WTO	A tárgyalások második köre: 2005 II. n.év	Vizsgálat alatt		A tárgyalások negyedik köre: 08/06/05		Előzetes elemzés alatt		

¹⁾ Moldova – hosszabb időtávval – társult résztvevője a folyamatnak; ²⁾ Szerbia és Montenegró a tárgyalási folyamat megkezdésekor még Jugoszlávia Szövetségi Köztársaság néven létezett, így a megállapodásokban mindkét névvel szerepelhet; ³⁾ Minden megállapodás az ENSZ BT 1244. sz. határozatával összhangban; ⁴⁾ A megállapodás jelezve a WTO felé.

5. táblázat

A délkelet-európai országok (SEE-7), az EU és Magyarország kereskedelmi kapcsolatai: export (az összes export százalékában), 2000

Honnan \ Hová	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Bulgária	Horvátország	Macedónia	Románia	Jugoszlávia	Európai Unió	Magyarország
Albánia	-	0	0,5	-	1,3	0,1	0,0	0,0	0,1
Bosznia-Hercegovina	-	-	0,2	10,6	1,7	0,1	14,7	0,0	0,7
Bulgária	0,0	0,0	-	0,1	1,8	1,8	1,2	0,1	0,2
Horvátország	0,1	7,2	0,1	-	3,7	0,2	-	0,2	0,6
Macedónia	1,9	1,0	2,3	1,3	-	0,1	12,2	0,1	0,1
Románia	0,0	0,7	1,8	0,1	0,2	-	-	0,4	2,0
Jugoszlávia	-	21,6	7,8	-	22,2	-	-	0,1	0,3
SEE-7	2,1	30,5	12,6	12,0	30,9	2,3	28,2	0,9	4,0
Európai Unió	93,4	47,6	51,2	50,5	46,1	60,6	37,7	-	70,0
Magyarország	0,0	0,3	0,6	1,3	0,3	3,0	3,6	1,2	-
Összesen (md USD)	0,3	1,0	4,8	4,4	1,3	10,4	1,7	2240,7	26,9

Forrás: WIIW, http://www.wiww.ac.at/balkan/files/data/export_SEE_2000

6. táblázat

A délkelet-európai országok (SEE-7), az EU és Magyarország kereskedelmi kapcsolatai: import (az összes import százalékában), 2000

Hová \ Honnan	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Bulgária	Horvátország	Macedónia	Románia	Jugoszlávia	Európai Unió	Magyarország
Albánia	-	-	0,0	-	0,2	-	0,1	0,0	0,0
Bosznia-Hercegovina	0,0	-	0,0	1,0	0,5	0,1	4,7	0,0	0,0
Bulgária	2,5	0,3	-	0,1	5,7	0,6	8,7	0,1	0,1
Horvátország	1,0	14,4	0,1	-	3,0	0,0	-	0,1	0,2
Macedónia	1,9	0,7	0,4	0,7	-	0,0	3,5	0,0	0,0
Románia	0,7	0,4	3,5	0,2	0,5	-	3,9	0,3	0,8
Jugoszlávia	-	5,7	0,4	-	10,0	-	-	0,0	0,0
SEE-7	6,1	21,4	4,4	2,0	19,8	0,7	20,9	0,5	1,1
Európai Unió	75,6	33,2	44,0	54,3	49,4	63,0	40,9	-	66,4
Magyarország	0,9	5,7	0,9	2,3	1,1	3,6	3,3	0,9	-
Összesen (md USD)	1,1	3,6	6,5	7,9	2,1	12,1	3,7	2328,3	34,2

Forrás: WIIW, http://www.wiww.ac.at/balkan/files/data/import_SEE_2000, Eurostat COMEXT

7. táblázat

A délkelet-európai országok (SEE-7), az EU és Magyarország kereskedelmi kapcsolatai: export (az összes export százalékában), 2004

Honnan \ Hová	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Bulgária	Horvátország	Macedónia	Románia	Szerbia-Montenegró	Európai Unió	Magyarország
Albánia	-	0,1	0,4	0,3	1,2	0,1	0,4	0,0	0,0
Bosznia-Hercegovina	0,0	-	0,1	14,1	1,9	0,1	17,7	0,1	0,5
Bulgária	0,0	0,1	-	0,3	1,8	1,7	1,2	0,2	0,5
Horvátország	0,1	18,5	0,5	-	6,8	0,8	4,2	0,3	1,3
Macedónia	0,8	0,4	2,2	0,9	-	0,1	7,2	0,0	0,1
Románia	0,0	0,0	3,3	0,7	0,2	-	1,0	0,6	3,2
Szerbia-Montenegró	2,6	16,2	3,6	3,6	31,6	0,9	-	0,1	0,9
SEE-7	3,6	35,2	10,1	20,1	43,6	3,6	31,7	1,4	6,5
Európai Unió	84,5	60,0	57,0	62,6	44,6	71,0	51,6	-	78,6
Magyarország	0,0	4,1	0,9	1,3	0,2	3,7	3,2	1,1	-
Összesen (md USD)	0,5	1,8	9,1	8,1	1,5	22,3	3,4	3641,3	55,3

Forrás: WIIW, http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/export_dot_see_2004

8. táblázat

A délkelet-európai országok (SEE-7), az EU és Magyarország kereskedelmi kapcsolatai: import (az összes import százalékában), 2004

Hová \ Honnan	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Bulgária	Horvátország	Macedónia	Románia	Szerbia-Montenegró	Európai Unió	Magyarország
Albánia	-	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0
Bosznia-Hercegovina	0,1	-	0,0	2,1	0,3	0,0	2,9	0,0	0,1
Bulgária	2,3	0,3	-	0,3	8,7	0,9	3,6	0,2	0,2
Horvátország	1,3	22,7	0,2	-	3,2	0,2	3,0	0,1	0,2
Macedónia	0,9	0,6	0,2	0,7	-	0,0	3,5	0,0	0,0
Románia	0,9	0,5	2,4	1,2	0,7	-	2,2	0,5	1,5
Szerbia-Montenegró	0,6	10,9	0,3	0,8	11,2	0,1	-	0,1	0,2
SEE-7	6,1	34,9	3,2	5,2	24,2	1,2	15,4	0,9	2,2
Európai Unió	72,5	59,7	59,4	69,6	59,5	72,0	56,3	-	71,4
Magyarország	0,9	5,4	2,2	3,2	3,1	5,8	5,1	1,1	-
Összesen (md USD)	2,3	5,5	13,9	16,6	2,5	33,2	9,9	3680,8	59,6

Forrás: WIIW, http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/import_dot_see_2004

lettségére vonatkozó következtetéseket levonni (a legmagasabb – a magyar mutatókat is meghaladó – részaránya az EU-val folytatott kereskedelemnek a térség országai közül Albánia esetében van).

Az 5–8. táblázatokból kiolvasható fejlődés iránya a nehézségek ellenére biztató, a térség kínálta kereskedelmi lehetőségek lassan, de folyamatosan bővülnek. Az EU exportjában a hét ország súlya 2000 és 2004 között 0,9%-ról 1,4%-ra nőtt; Magyarország esetében 2000-ben az export 4%-a, 2004-ben pedig már 6,5%-a irányult a térség országaiba. Ez a tendencia (a számos tényezőtől adódó igen egyenlőtlen megoszlás ellenére) biztató, s a térség remélhetőleg békés továbbfejlődése nyomán tovább folytatódhat.

* * * * *

Inotai András

MAGYARORSZÁG MINT TŐKEEXPORTŐR*

Közel másfél évtizeden keresztül Magyarország – többek között – azzal tűnt ki rendszerváltó szomszédaival összehasonlítva, hogy mind volumenben, mind egy főre nézve a legtöbb nemzetközi tőkét tudta vonzani. Az ENSZ 2004. végi adatai szerint a Magyarországon befektetett külföldi tőke állománya meghaladta a 60 mrd dollárt, ami gyakorlatilag azonos szinten volt a nálunk közel négyszer nagyobb népességű Lengyelország állományával, és közel 10 százalékkal túlta felül a cseh tőkeimport-állományt (56 mrd dollár), miközben ugyanilyen mértékben maradt el az Ausztria által regisztrált adattól.¹

Ennél jóval lényegesebb különbségek mutatkoznak a külföldi tőke szerkezeti jellemzőiben. Külkereskedelmi és vállalati adatok egyaránt azt bizonyítják, hogy a Magyarországon működő külföldi beruházások magasabb technológiai szinten és egyre jelentősebb hazai hozzáadott érték mellett termelnek. Eltérően több más régióbeli országtól, a magyarországi telephely mellett nem a hazai piac alapján, hanem a nemzetközi vállalatok globális vagy eu-

rópai stratégiájának részeként döntöttek, és a magyarországi termelést szervesen beépítették a transznacionális hálózatokba. Éppen a korán jövés előnyei alapján a külföldi tőke a régióban elsőként nálunk tudta kitermelni a beruházás költségeit, és ért el profitot. A magyar gazdaság iránti tartós bizalom jele, hogy e profit túlnyomó hányadát visszaforgatják a tulajdonosok a magyar gazdaságba. Ezt a fejlődési szakaszt a legtöbb térségbeli ország gazdasága – bizonyos alapvető feltételek megléte esetén – csak a következő években érheti el. Végül, de nem utolsósorban, a legutóbbi években megindult a nemzetközi tőke nagy részének „szervesülése” a magyar gazdaságba, amit a bedolgozó hálózatok terebélyesedése mutat. Ez részben az EU-tagsággal is összefüggő kedvező környezeti feltételeknek köszönhető, amely egyre több kis és közepes külföldi cég számára is vonzóvá teszi a magyar termelési és értékesítési piacon való megjelenést. Nem tagadható azonban a spontán fejlődés hatása sem, hiszen az évtizedes és kétoldalú tanulási folyamat eredményeként a potenciális magyar termelők egy része sikerrel zárkózott fel a transznacionális vállalatok követelményeihez (minőség, műszaki színvonal, pénzügyek, megfelelő sorozatnagyság), miközben a nemzetközi nagyvállalatok is észrevették, hogy számos területen versenyképes magyar partnerekkel tudnak együtt dolgozni.

* E tanulmány alapjául a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium megbízásából készült munka szolgált, amely a magyar tőkekivitel környezeti feltételeit, jövőbeli lehetőségeit vizsgálta hét kiválasztott ország elemzésével (Bulgária, Horvátország, Lengyelország, Románia, Szerbia-Montenegró, Szlovákia, Ukrajna).

¹ UNCTAD. World Investment Report 2004. New York, 2005.

A nemzetközi tőkéért folytatott regionális verseny, egy-egy nagy külföldi vállalat telephelydöntése, a szomszédos országok egy részét jellemző tőkevonzási (sokszor azonban egyelőre felszíni) sikerek mellett alig fordult figyelem a tőkemozgások másik oldalára, nevezetesen az egyes országok tőke kivitelének alakulására. Kétségtelen, hogy ez a kérdés a rendszerváltás első évtizedében sehol sem volt napirenden (Oroszországot kivéve, de e tőkeexportnak alapvetően mások a fő jellemzői). Mindenütt a transzformációs válság kezelése, majd meghaladása, a nyugat-európai szinthez való felzárkózási folyamat megindítása, továbbá a megmaradt és/vagy átalakult vállalatok újraszervezése, talpra állítása kötötte le a pénzügyi erőforrásokat, de a gazdaságpolitikai energiákat is. Az ezredfordulón azonban új szakasz kezdett kibontakozni, hiszen a változatlanul meghatározó tőkeimport mellett – mindenekelőtt néhány magyar „regionális vállalat” képviselőiben – megjelent a tőke kivitel is. Ebben ismételtén Magyarországé az éllovas szerep, miután a külföldön befektetett magyar(országi) tőke állománya számításaink szerint meghaladja a 6 mrd dollárt, vagyis a Magyarországon befektetett külföldi tőke mintegy egytizedére tehető.

1) KORAÉRETT TŐKEEXPORT?

A nemzetközi tapasztalatok arra utalnak, hogy a gyors növekedés és a sikeres felzárkózás időszakában adott ország gazdasági modernizációja tetemes külső erőforrás-bevonást igényel, amit közvetlen befektetések, nemzetközi hitelek és esetenként vissza nem térítendő külső erőforrások (lásd EU-pénzek) finanszíroznak.

Érdelemes tőke kivitel általában a fejlettség magasabb fokára jellemző, amennyiben nem tőkemenekítésről (lásd a latin-amerikai példákat évtizedeken keresztül) vagy az otthon könnyen szerzett és nagy profit külföldre utalásáról van szó (olajtermelő és -exportáló országok). Aligha kétséges, hogy Magyarország számos makrogazdasági fejlettségi mutató vonatkozásában még nem érte el az érdelemes tőkeexporthoz szükséges szintet. Ezért a korai tőke kivitel az egyébként szükségesnél nagyobb mennyiségű külső erőforrás bevonását követeli meg, hiszen a kiáramló tőkét is pótolni kell a folyó fizetési mérleg egyensúlya vagy a külső államadósság kezelhetőségének érdekében.

Mégis, több érvet lehet felsorolni a koraérett tőkeexport javára. Először, eltérően a korábbi világgazdasági tapasztalattól, korunk nemzetközi gazdaságában gyakorlatilag korlátozás nélkül áramlik és versenyez a tőke. Ebben a folyamatban mindenki érintett, akár részt kíván (vagy tud) venni a versenyben, akár nem. Másodsor, a magyar tőke kivitele szempontjából meghatározó szomszédos országok az elmúlt években indították, vagy éppen napjainkban tervezik indítani átfogó privatizációs stratégiájukat. Az ennek során megnyíló vállalat- és piacszerzési lehetőségek most adóttak, nem pedig egy évtized múlva, amikor esetleg adott ország makrogazdasági helyzete kedvezőbb feltételeket kínálna. Harmadsor, a magyar vállalatok erős regionális tevékenysége elválaszthatatlan azoktól az esetenként évtizedekkel korábban megindított gazdasági (és akarva-akaratlan mentális) reformoktól, amelyek a szomszédos országokénál fejlettebb mikrogazdasági (piaci) környezetet teremtettek nálunk. Ennek rejtett előnyei is tetten érhetők a magyar tőke figyelemre méltó aktivitásában.

2) TÉNYEK, ÉS AMI MÖGÖTTÜK VAN

A külföldön elhelyezett magyar tőke állománya nem határozható meg pontosan. A Magyar Nemzeti Banknak a fizetési mérlegben közzétett statisztikai adatai nem tartalmazzák a kisebb befektetéseket, holott ilyenek nem egy szomszédos országban százával vagy ezrével működnek (részben a határ menti és magyarok lakta területeken, részben a Székelyföldön). Emellett a korábban megvalósított beruházások profitjának visszaforgatása éppúgy emeli a tőkeállományt, mint adott vállalat bővítő-fejlesztő beruházása, amelyet nem a magyar tulajdonos itthonról történő tőke kivitelével, hanem például az adott telephelyországban vagy a nemzetközi piacon felvett hitelből finanszíroz. A „tükörstatisztikákban” megjelenő eltérések esetenként és egyes országok viszonylatában több százmillió euróra is rúghatnak (az ukrán adatok például jóval magasabb magyar tőketulajdont mutatnak, mint a megfelelő magyar adat, míg a helyzet éppen fordított Románia esetében). Végül még egy megjegyzést kell tennünk: a rendelkezésre álló adatok azokat a tranzakciókat is tartalmazzák, amelyeket nem csak magyar, hanem külföldi vállalatok valósítanak meg, de Magyarországról történő átutalással. (Jó példa erre a MATÁV macedóniai vagy legújabban montenegrói beruházása, amely minden bizonnyal a cég Magyarországon elért profitjából valósult meg, de amely cégnek külföldi – német – tulajdonosa van.)

Anélkül, hogy részletes statisztikai vitába bocsátkoznánk a nagyságrendek jelzésére vonatkozóan, a különböző magyar és nemzetközi források összehasonlítása

alapján valószínűsíthető a 6 mrd dollár feletti (egyesekek szerint 6 mrd eurót is elérő) magyar tőkeállomány külföldön. Ennél lényegesebb, hogy ez az adat valamennyi kelet-közép-európai rendszerváltó ország hasonló mutatóját felülmúlja. Az ENSZ már hivatkozott dokumentuma 2004. év végi adatok alapján 4,5 mrd dolláros magyar állományról tesz említést, szemben a 3 milliárdos lengyel, a 2,7 milliárdos cseh vagy a 2,5 milliárdos szlovén adattal szemben. Ezen előnyünk azért is figyelemre méltó, mert az utóbbi kettőnek – az új államiság ellenére – megmaradtak hagyományos „vadászterületeik” (Szlovákia, illetve a jugoszláv utódállamok), Lengyelország pedig politikailag és gazdaságilag is rendkívül élénk érdeklődést mutat a FÁK-országok, elsősorban Ukrajna irányába.

A magyar tőke kivitel egyik alapvető jellemzője a térségi koncentráció, hiszen az állomány 80-85 százaléka itt található. Ez nem meglepő, hiszen minden ország tőke kivitelének első szakaszát a szomszédos piacok megszerzése motiválja. Erre talán a legjobb példa Ausztria, amely a rendszerváltást követő másfél évtizedben régióink egyik vezető, saját gazdasági súlyánál jóval jelentősebb tőkeexportőrévé vált a kelet- és délkelet-európai térségben. Országokra lebontva a legnagyobb magyar tőkeállomány Szlovákiában található (1,56 mrd dollár), amit Románia (1,02 mrd dollár), majd Horvátország (936 millió dollár) követ. Jelentősnek mondható a bulgáriai és macedóniai állomány is.² Érdekes ezeket az adatokat a másik oldalról, nevezetesen a tőkét fogadó ország szempontjából is megvizsgálni. Ebből kiderül, hogy a magyar tőke a legjelentő-

² A térségen kívüli tőkeexportban Hollandia a vezető, míg csekélyebb magyar tőke található Németországban, Ausztriában vagy a tengerentúlon.

sebb szerepet a macedón gazdaságban játsza, mert a balkáni ország teljes külföldi tőkeállományában egyharmados részesedéssel bír (MATÁV). Hasonlóan jelentős lehet a MATÁV szerepe a Montenegróban beruházott külföldi tőkén belül. Ennél jóval kiegyensúlyozottabb a kép számos más országban, ahol több nagyméretű beruházás és számtalan kisebb vállalat adja a magyar tőkeállományt. Figyelemre méltó, hogy a Szlovákiában beruházott teljes külföldi tőkén belül 10 százalék feletti a magyar hányad, de ez a részarány az 5-7 százalékos, tehát értelmes sávban helyezkedik el Horvátország, Bulgária, Románia és Szerbia-Montenegro esetében is. (1. táblázat)

A magyar tőke viselkedése az egyes célszágokban közel sem homogén, hanem az adott környezet függvényében diverzifikált, esetenként kifejezetten kétpólusú képet mutat. A beruházás fő ágazatait elemezve az látszik, hogy egyes országokban meghatározó a széles értelmezett szolgáltató szektor szerepe (ide sorolhatók a MATÁV mellett a MOL és az OTP, de a Trigránit ingatlanbefektetései is), míg másutt – igaz az előbbieknél jóval szerényebb tőkeösszeg mellett – jelentősek a feldolgozóipari érdekeltségek is (élelmiszeripar, gyógyszeripar, csomagolóanyagok gyártása, elektronikai részegységek gyártása stb.). Amíg a már említett Macedóniában és Montenegróban megha-

1. táblázat
A vizsgált országokban befektetett magyar működőtőke állománya az adott országban eszközölt összes külföldi tőkebefektetéshez viszonyítva (2004. évi adatok)

Célszág	Külföldi tőkeállomány (millió dollár)	Magyar tőkeállomány (millió dollár) ^(a)	Magyar tőkeállomány részaránya (%)
Szlovákia	14 501	1 560	10,8
Horvátország	12 989	936	7,2
Bulgária	7 569	480	6,3
Románia	18 009	1 020	5,7
Szerbia-Montenegro	3 947	180	4,6
Ukrajna	9 217	130	1,4
Lengyelország	61 427	180 ^(b)	0,3
Összehasonlításul:			
Albánia	1 514	0 ^(c,d)	0 ^(c,d)
Bosznia-Hercegovina	1 660	0 ^(c,d)	0 ^(c,d)
Macedónia	1 175	384 ^(e)	32,7
Csehország	56 415	101 ^(e)	1,8
Szlovénia	4 962	20 ^(e)	0,4
Ausztria	62 657	52 ^(b)	0,08

Magyarázat: ^(a) A GKM adatai 250 Ft/euró árfolyamon dollárra átszámítva; ^(b) Nem tartalmazza a Trigránit most folyó beruházásának értékét; ^(c) A KSH 2003. év végi adata alapján 240 Ft/euró árfolyamon forintról euróra átszámítva; ^(d) A KSH 2003. év végi adata minimális, Boszniában 34, Albániában 15 millió forint értékű magyar tőkeállományról tud; ^(e) A DUIHK adata 250 Ft/euró árfolyamon dollárra átszámítva

Forrás: WIR (2005), DUIHK (2005), KSH (2005) alapján saját számítások.

tározó szerepet játszik a MATÁV, erőteljesen szolgáltatóorientáltak a Szlovákiában létrehozott magyar érdekeltségek. A beruházott tőke nagyságrendjét tekintve jelentős a szolgáltatás túlsúlya Romániában, de Horvátországban és Bulgáriában is. Igaz, itt mindenütt működnek említésre méltó feldolgozóipari vállalkozások is. Ezzel szemben a lengyel piacon (a Trigránit építkezéseitől eltekintve) nagyobb az ipari beruházások súlya. A beruházások típusa alapján a magyar nagyvállalati körben meghatározó a térség országainak privatizációs folyamatába való bekapcsolódás. A Trigránit építőipari fejlesztéseitől eltekintve a 2000 és 2005 közötti nagyobb vásárlások mind privatizációhoz kötődnek, és három magyar „regionális

multi” tevékenységére vezethetők vissza (2. táblázat).

2. táblázat
A legnagyobb magyar privatizációs befektetések külföldön

Év	Vállalat	Megvásárolt vállalat	Ország	Vásárlási érték (millió euró)
2000	Mol Rt.	Slovnaft	Szlovákia	300
2001	Matáv Rt.	MakTel	Macedónia	300
2002	OTP Rt.	IRB	Szlovákia	40
2003	Mol Rt.	Slovnaft ^(a)	Szlovákia	350
2003	OTP Rt.	DSK	Bulgária	280
2003	Mol Rt.	INA ^(b)	Horvátország ^(b)	430
2004	Mol Rt.	Slovnaft ^(c)	Szlovákia	200
2004	TriGránit	Silesia City Center	Lengyelország	110 ^(d)
2004	OTP Rt.	Nova banka ^(e)	Horvátország ^(e)	236
2005	Matáv Rt.	Telekom Montenegro	Montenegró	137

Megjegyzés: ^(a) tulajdonrész 70%-ra emelése; ^(b) 25%-os tulajdonrész; ^(c) tulajdonrész 98%-ra emelése; ^(d) a Magyar Nemzeti Bank adatai alapján; ^(e) 73%-os tulajdonrész

Forrás: GKM-adatok, idézi a Világgazdaság, 2005. július 20.

Ezek egy részében a magyar vállalatok a vétel pillanatában megszerezték a teljes tulajdont, másutt azonban csak résztulajdonhoz jutottak, amelyet aztán fokozatosan építenek fel a teljes tulajdonosi ellenőrzés irányába.³ Szemben a szolgáltató és pénzügyi szektorral, a feldolgozóipari beruházások között találunk átvételest és zöldmezős fejlesztést egyaránt. Ugyanez a kettősség jellemzi, de a zöldmezős beruházások nagyobb súlya mellett az ezrével létrejött kisvállalatokat. További szembe-szökő kettősség, hogy a magyar tőkeexportban egyszerre van jelen néhány, régiós összehasonlításban kifejezetten nagy cég (a közel sem teljes listát a 3. táblázat tartalmazza), továbbá rengeteg apró (inkább mikro-, mint kis-) vállalkozás.

³ Ez nem feltétlenül az adott magyar vállalat által választott legkedvezőbb stratégia, de a privatizációs játékszabályok – főleg Szlovákiában az EU-tagságot megelőzően, valamint Horvátországban és Szerbiában ma is – nem tették/teszik lehetővé a teljes tulajdon megvásárlását.

Végül a fenti súlycsoportbeli különbségből is adódik, hogy a nagy vállalatok az adott ország egész területét vagy annak nagy részét lefedik, sőt a régió egyes országait átfogó térségi (kelet-közép-európai és balkáni) stratégia részeként kezelik. Ezzel szemben a kisvállalkozások földrajzi korlátjai nyilvánvalóak: szerény (vagy kifejezetten gyenge) tőkeerejük, tapasztalatuk, nyelvtudásuk, az adott telephelyország gazdasági-jogi környezetének hiányos(abb) ismerete

ritkán engedi meg, hogy beruházási döntéseikben túllépjenek közvetlen földrajzi környezetükön, a határmenti kapcsolatokon, továbbá a nagyrészt magyar–magyar háttéren.

Tanulságos a magyar tőkével létesített vállalatok piaci stratégiája. A meghatározó cél a piacszerzés, ami mind a szolgáltatói-pénzügyi szektorra, mind az ipari beruházásokra vonatkozatható. Az utóbbiak esetében figyelmet érdemel – és ez egyezik a nemzetközi tapasztalatokkal –, hogy a beruházások elsősorban a magyar export lehetőségeit javítják, és mint ilyenek, exportteremtő természetűek. Ez a magatartás különösen jellemző a kisebb vállalkozásokra, ezeken belül is a határmenti kereskedelmi egységekre, amelyek számottevő mértékben forgalmaznak magyar termékeket. Ezzel szemben a nemzetközi nagyvállalatokat jellemző további beruházási motívumok még alulfejlettek, ha egyáltalán léteznek. Ilyen mindegyelőtt a termelés költségelnyök alap-

ján történő kitelepítése. (Ez a folyamat azonban várhatóan felgyorsul a következő években.)

a mindenki számára magától értetődőnek tűnő és egyoldalú nyugati technológiaiimport nem tűzte eddig napirendre technológia megszerzéséhez köthető külföldi be-

3. táblázat
Kiválasztott magyar cégek piaci jelenléte a vizsgált országokban

Vállalat	Bulgária	Horvát-ország	Lengyel-ország	Románia	Szerbia-Montenegró	Slovakia	Ukrajna
Bábolna							x
Danubius				x		x	
Dunapack	x	x	x				
EGIS			x	x			x
Fornetti		x	x			x	
Globus			x				
Litexco	x						
MOL		x		x		x	x ^(a)
OTP	x	x				x	
Pannonplast				x			x
Richter Gedeon			x	x			x
Trigránit	x ^(b)		x	x		x	
TVK							x ^(a)
Transelektro							x
Videoton	x						x ^(b)
Vegyépszér						x ^(b)	
Masped	x ^(b)						
Borsodchem			x ^(c)				
MATÁV					x ^(d)		
Egyebek ^(e)		x		x			x

Megjegyzés: ^(a) tevékenységét időközbe megszüntette; ^(b) tervezett beruházás; ^(c) most kezdődő beruházás; ^(d) montenegrói telecom megvásárlása; ^(e) nagyobb volumenű élelmiszeripari, építőipari, gépgyártó, tanácsadó cégek

Forrás: az országatanulmányok alapján készített saját összeállítás

Ehhez kapcsolódik azon beruházási döntések szűk köre is, amelyek alapján a külföldi termelés egy részét a cég Magyarországra kívánná visszaszállítani, és versenyképes áron és minőségben az itthoni piacon értékesíteni. Részben a magyar ipar kevésbé nyersanyagintenzív szerkezetével is magyarázható, hogy alig van olyan vállalat, amely a szomszédos országokban fellelhető ásványi nyersanyagok miatt eszközölt volna beruházást. Kivételt képez azonban a lengyel élelmiszeripari alapanyag, amely hozzájárult ahhoz, hogy egy nagyobb magyar vállalat lengyelországi termelésbe kezdjen. A térség közepes vagy gyenge technológiai színvonala,

ruházást. Holott, ahogy elsősorban ukrán példák mutatják, van ilyen kihasználható potenciál. Valószínűleg a szerény tőkeerő a fő oka annak, hogy a térségben terjeszkedő magyar vállalatok egyelőre alig veszik figyelembe stratégiai döntéseikben azt a tény, hogy a régió egyes országai már az EU tagjai, kettő további

2007-ben taggá válhat, a délkelet-európai országokkal pedig folyamatban van a szabad kereskedelem kiépülése. Az sem látszik lényegesebb beruházási döntést befolyásoló tényező lenni, hogy a stabilitási paktum keretében a délkelet-európai országok megkötötték bilaterális szabad kereskedelmi szerződéseiket, vagy hogy Ukrajnán keresztül lehetne eljutni az orosz piacra.

3) MIT KÍNÁL A RÉGIÓ?

Mind az egyes országok várakozásai, mind a nemzetközi előrejelzések azt valószínűsítik, hogy – a belpolitikai és regionális stabilitás kritikus szintjét megőrizve – a kelet-közép- és délkelet-európai országok továbbra is a legdinamikusabb gazdasági növekedést mutatják Európában. Középtávon az éves növekedési ütem két-háromszorosra lehet az EU15 átlagának. Ennek megfelelően nemcsak a régió külső finanszírozási szükséglete növekszik, de a nemzetközi tőke érdeklődése is. Az utóbbi években mindenekelőtt a román és bolgár tőkeimport ugrott meg, nagyobb-részt a privatizációs bevételek növekedésének eredményeként, de az élénkebb zöldmezős tevékenység hatására is.⁴ Ezt a belső kereslet gyors növekedése mellett várhatóan egyre erőteljesebben fogja befolyásolni a telephelyelőnyök alakulása, továbbá a privatizáció üteme és természeté. Az utóbbi vonatkozásában a kép meglehetősen vegyes. Szlovákia és Bulgária – néhány nagyvállalat későbbre halasztott privatizációjától eltekintve – a magánosítás utolsó szakaszába jutott. Közbenső helyzetet foglal el Lengyelország és Románia, hiszen mindkét országban jelentős még az állami vagyon. Míg a román kormány változatlanul folytatja a

⁴ 2004 végén a Romániában regisztrált külföldi működőtőke-állomány meghaladta a 18 mrd dollárt, a horvátországi 13, a bolgár 10, az ukrán 9 mrd körül volt. Ezzel szemben Szerbia-Montenegró – ENSZ-adatok szerint – kevesebb mint 4 mrd dollárt tudott vonzani. Más szavakkal, Délkelet-Európa egészében még mindig kevesebb külföldi tőke található, mint egyedül Magyarországon. Ez a helyzet azonban a következő években – már csak a privatizációs tartalékok eltérő nagyságrendje miatt is – Délkelet-Európa javára változhat.

privatizációt, az új lengyel kormány eddigi nyilatkozatai legalábbis ellentmondások. Horvátországban, mindenekelőtt pedig Szerbia-Montenegróban, még igen hosszú a privatizálható cégek listája. Ennél is nagyobb probléma, hogy a külföld felé történő privatizálást különböző feltételekhez kötik (pl. az állami vagy hazai tulajdon részbeni megőrzése, munkahelyteremtés vagy a korábbi munkaerő-állomány megtartása stb.), ami egyszerre akadályozza a jelentősebb nemzetközi tőke beáramlását, és téríti el a beruházásokat egyértelműen a szűk, de rövid távon profitot eredményező belföldi piac felé. (A nem egy esetben jelentős importkorlátozások tovább erősítik e torz szerkezetet, arról nem is beszélve, hogy a korlátozott lehetőségek láttán a profitot a külföldi cég többnyire rendszeresen kiviszi az országból, ahelyett hogy fejlesztő-bővítő beruházásokat kezdeményezne.)

Mindenütt nagy reményeket fűznek az EU-tagság külföldi beruházásélénkítő hatásához. Hasonlóan – bár kisebb mértékben – pozitívan tekintenek a most kiteljesedő szabad kereskedelmi övezetre a Balkánon. Nem kétséges, hogy a nagyobb piac erősíti a nemzetközi tőke érdeklődését, egyúttal azonban a versenyt is a lehetséges telephelyek között. Ugyanis a regionális vagy még inkább az európai piacra méretezett termelés aligha valósulhat meg a térség valamennyi országában. Ahogy a magyar példa is mutatja, egy multinacionális vállalat – ha nem kizárólag a belső piacra termel – a régió egészét kívánja ellátni egy telephelyről, vagyis a belátható időben nem létesít párhuzamos kapacitásokat. A másik, nagy valószínűséggel túlzott várakozás a nemzetközi cégek eddigi (közép-)európai tevékenységének földrajzi áthelyeződéséhez kötődik. Eszerint a közép-európai országok EU-tagsága jelentősen növeli a termelési költségeket, mind a

megvalósítandó környezetvédelmi, fogyasztásvédelmi és egyéb előírások következtében, mind a gyorsan emelkedő bérek, továbbá a nemzeti valuták jelentős felértékelődése alapján. Ezért egyre több multinacionális vállalattól várják azt, hogy regionális gyártási-szolgáltatási központját áthelyezi a kelet- és délkelet-európai térségbe, és ezzel megkezdődik a térség egyes országainak exportorientált fejlődése (ahogy ez egy évtizede Magyarországon kezdődött, majd áttevődött Csehországra és Szlovákiára is). Ez a jövőképek teljességgel nem zárható ki, de nem szabad elfeledkeznünk a korlátozó tényezőkről.⁵ Ilyen mindenekelőtt az, hogy a beruházási döntéseket – főként az egyre inkább technológiaintenzív befektetések esetében – messze nem csak a bérköltségekben megjelenő különbség, és nem is az adórendszerben (pontosabban a társadalmi adókulcsban) kifejezésre jutó eltérések motiválják. Legalább ilyen súllyal esik latba a vállalkozás általános jogi-politikai-gazdasági, sőt egyre inkább társadalmi-kulturális környezete is. Számos esetben a telephelyválasztás meghatározó tényezője a fizikai infrastruktúra fejlettsége, ezen belül pedig a telephely megközelítéséhez szükséges idő. Ebben az összefüggésben a délkelet-európai régió kétségtelen földrajzi hátrányban van Közép-Európával szemben. Egyes országokban pedig a kritikus tömeg alá süllyedt szellemi (humán) infrastruktúra okozhat tőkevonzási és tőkemegtartási problémákat.⁶ Végül érdemes

megemlíteni a bedolgozó hálózat létét vagy hiányát mint olyan elemet, amely jelentősen befolyásolja egyes nemzetközi cégek mobilitási készségét. Könnyebben mozgatja termelését meghatározott földrajzi határok között az a vállalat, amely nem épült be a jelenlegi telephelyország gazdaságába, helyi termelési-szolgáltatási hálózattal nem rendelkezik. Jólal nehezebb ilyen döntést hozni akkor, ha létrejöttek a szerves kapcsolatok, kiépült a helyi (környékbeli) bedolgozói háttér, és ennek újratereemtése az egyébként költség-előnyös potenciális új telephelyen számottevő többletráfordítást, hosszú időt és nem kevés kockázatot jelenthet. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy

- (a) a kifejezetten bérigényes termelés egy része tovább helyeződik kelet és délkelet felé,
- (b) a belső piac kínálta előnyöket számos nemzetközi vállalat próbálja meg minél nagyobb mértékben kihasználni,
- (c) a multinacionális cégek hálózatosodásának keretében bizonyos bedolgozói tevékenységek áttevődnek a kelet- és délkelet-európai gazdaságokra,
- (d) elsősorban a térségben a jövőben beruházni kívánó vállalatok számára érdekes új terepet és kihívást jelenthet Magyarország keleti és délkeleti földrajzi környezete (itt elsősorban amerikai, kanadai, de távol-keleti befektetőkkel is számolhatunk).

Mindemellett megmarad, sőt tovább erősödhet a legtöbb ország két alapvető gazdaságpolitikai kihívása. Az egyik a privatizáció előrehaladtával szűkösebben csordogáló külföldi tőkéhez kapcsolható, amennyiben e bevételeket, amelyek életbe vágóan fontosak a sikeres felzárkózás

⁵ Feltételezve természetesen, hogy a magyar gazdaságpolitikában nem kerekednek felül a külföldi tőkét elriasztó, sőt kifejezetten taszító megnyilvánulások és konkrét intézkedések.

⁶ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a legutóbbi évtizedben szinte minden délkelet-európai ország tömeges kivándorlást tapasztalt. Ez a migrációs hullám döntően a jól képzett, fiatal, mozgékony, rugalmas, vállalkozásbarát, kockázatokat felvállaló munkaerőt érintette. Ennek hiánya egyes országokban a fenntartható növekedés, nem utolsósor-

ban pedig a tömegesebb tőkeimport legnagyobb gátjává válhat a következő években.

finanszírozásához, nem sikerül újabb tőkeinjekciókkal feltölteni. Ebből a szempontból igen jelentősek lehetnek az EU fejlesztési forrásai (ebből azonban a belátható időben csak szerény mértékben részesednek a jugoszláv utódállamok), még inkább azonban az, hogy megindul-e a nemzetközi tőke zöldmezős és fejlesztő-bővítő tevékenysége. Bulgária és Románia helyzete e szempontból kedvezőbbnek látszik, mint Ukrajnának vagy a Nyugat-Balkáné. A másik dilemmát a fenntartható növekedés meghatározó forrásában nélkülözhetetlennek tekinthető váltási kényszer jelenti. A jelenlegi és számottevő gazdasági növekedés ugyanis szinte mindenütt a belső kereslet (mesterséges) élénkítéséből táplálkozik, márpedig ez a helyzet csak rövid ideig tartható fenn. A növekedési motor szerepét át kell(ene) vennie az exportnak és a beruházásoknak. Ennek azonban alapvető feltétele nem csak egyszerűen további nemzetközi tőkék becsalogatása, hanem kifejezetten az exportorientált multinacionális vállalatok megjelenése.

A régióban tevékenykedő magyar tőke választási lehetőségeit és beruházási esélyeit – miközben nem kerülheti el az éles nemzetközi versenyben való részvételt és megmérettetést – nem annyira a fentiekben vázolt általános környezet, hanem inkább néhány sajátos körülmény befolyásolhatja.

4) KILÁTÁSOK, LEHETŐSÉGEK, FELADATOK

Óvatos számítások szerint is feltételezhető, hogy a következő öt évben a külföldön működtetett magyar tőkeállomány

megduplázódik. Ez azt jelenti, hogy 2010-ben elérheti a 11-12 mrd eurót, ami éves átlagban mintegy egymilliárd euró tőkeexportnak felel meg. Egy-egy sikeres nagyvolumenű privatizációs ügylet ezt a prognózist nemcsak teljesíthetővé, de könnyen túlszárnyalhatóvá is teheti.

A magyar tőke kivétel során mindvégig figyelembe kell venni, hogy a térség egyes országainak gazdasági fejlődése és piacgazdasági átalakulása különböző érettségi szinten van. Ezért a tőke kivétel lehetőségei is országfüggőek. Van, ahol a privatizáció folytatása, illetve felgyorsítása kínál ígéretes befektetési lehetőségeket. Van azonban olyan ország is, ahol az egyszerűbb és átláthatóbb jogi szabályozás válthat ki pozitív hatásokat (főleg az EU-tagság vagy a tagságra való felkészülés kényszerei miatt). A fentiekben túlmenően azzal számolunk, hogy a regionális piaci feltételek javulása (szabad kereskedelem) is szerepet kezd játszani a magyar cégek beruházási döntéseiben. Az utóbbiakhoz immár támpontként használhatók lesznek az eddig megszerzett tapasztalatok, a fokozatosan kiépülő intézményi és személyes (vállalati) hálózatok.

Azzal számolunk, hogy a magyar tőke kivétel néhány új szempont figyelembe vételét követeli meg a magyar (gazdaság)politikában is. Egyrészt növekvő tőke kivétel mellett is biztosítani kell a magyar gazdaság nettó tőkeimportőri igényeit (amihez az EU-források és a változatlanul élénk külföldi tőkebeáramlás megbízható alapot szolgáltat). Másrészt fel kell készülni arra, hogy a szomszédos országokba kitelepülő magyar tőke következményeként Magyarországon ne szűnjenek meg munkahelyek, hanem strukturális felértékelődés (*upgrading*) menjen végbe úgy, hogy az itthoni termelés magasabb hozzáadott értékre és technológiailag igé-

nyesebb tevékenységekre váltsion át. Ehhez vállalati előrelátás éppúgy kell, mint megfelelő állami (rásegítő) gazdaságpolitika. Harmadrészt – és csak részben a demográfiai problémák miatt – a regionális tőkekapcsolatokat egyre inkább célszerű a megszerezhető humántőke szempontjából is értékelni. Mégpedig nem a tradicionális munkaerőimport formájában, hanem olyan termeléskihelyezéssel, ami lehetővé teszi e potenciál bevonását a magyar vállalatok növekvően versenyképes tevékenységébe.

Amíg a magyar „regionális multik” többnyire jól átgondolt stratégiával rendelkeznek, jelentős felkészítésre szorulnak a kis- és középvállalatok. Legalább egy részük nem fog megállni a mára elért szinten, vagyis hogy helyi piaci réseket használjon ki. Három területen kívánatos az előrelépés. Egyfelől ösztönözni kell a külföldön megtelepedett magyar cégeket, hogy integrálódjanak a térségben (az adott országban) dolgozó multinacionális vállalatok bedolgozó hálózatába. Másrészt segítségre szorulhatnak, amikor termelésük egy részét költségelonyok miatt külföldre helyezik, de onnan a magyar piacot kívánják ellátni. Végül harmadszor – és nem utolsósorban – lényegi támogatásra szorul a külföldön dolgozó magyar kis- és középvállalatok kapcsolódási rendszerének kiépítése a telephelyország kis- és közepes vállalataival. Ez lehet az egyik lényeges eszköze a regionális térhódításnak, esetenként pedig a sikeres EU-piaci szereplésnek is.

Az EU-tagságból és az integráció további területi bővüléséből ugyancsak adódnak potenciális előnyök, de számottevő gazdaságpolitikai és diplomáciai feladatok is. Mindenekelőtt összehangolandók a nemzeti fejlesztési tervek, mind a határmenti együttműködés (eurorégiók),

mind pedig az egész kelet- és délkelet-európai térséget átfogó infrastrukturális és környezetvédelmi fejlesztések szempontjából. Ez nem csak a már tag Szlovákiára vagy Lengyelországra vonatkozik, sőt nem is csak Romániára és Bulgáriára, hanem az egyéb uniós forrásokkal gazdálkodó Nyugat-Balkánra is (CARDS-program). Sajátos, de hatékony közvetett szerepe lehet a magyar tőke kivitel környezeti feltételeinek javításában az EU-val kapcsolatos magyar tapasztalatok szervezett keretek közötti átadásának (tanfolyamok, *twinning*s programok stb.).

A jelenlegi és potenciális telephelyépítés aktív gazdaságdiplomáciát is feltételez. Ugyanis a térségben nem csak erőteljes verseny folyik a legjobb beruházások megszerzéséért, de ezen belül nyilvánvalóan adódnak potenciális szövetségesek is. Ezért mérlegelendők a közös fellépés lehetőségei a Délkelet-Európában aktív olasz, szlovén, görög, török tőkével és vállalkozásokkal, valamint a Kelet-Európa felé összpontosító lengyelekkel, részben szlovákokkal és románokkal is.

Záró megjegyzésként kívánkozik ide az a közhelynek tűnő megállapítás, hogy nem csak a magyar tőke környező országokban való növekvő jelenlétének, de általában véve a fenntartható magyar gazdasági növekedésnek is alapfeltétele a régió stabilitásának fennmaradása, illetve erősítése. Kizárólag a tőke kivitel jövőbeni környezeti feltételeire koncentrálnva szükséges mindemellett leszögezni, hogy a térség stabilitása ugyan erősödött az elmúlt években, de visszalépések (ha nem is tartós visszarendeződések) nem zárhatók ki. Valószínűsíthető, hogy a privatizáció folytatódik, sőt egyes országokban felgyorsul, miközben a nagy privatizációs döntésekben – mint mindenütt – nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontok is sze-

repet játszanak. Ezért is fontos az aktív magyar diplomáciai szerepvállalás. További kulcsfontosságú összetevője a sikeres magyar tőkeexportnak, hogy döntően üzleti, nem pedig etnikai alapokon nyugszik, és a magyar gazdaságpolitika ösztönző rendszerét is ebben az összefüggésben célszerű kidolgozni, finomítani. Ha nem is ez a közvetlen céljuk, a gazdasági összefonódás általában és a tőkekapcsolatok különösen alkalmasak történelmileg kialakult és átörökölt kölcsönös negatív sztereotípiák gyengítésére vagy leépítésére. A régió irányába dinamikusan bővülő magyar tőkeexporttól is várható, hogy lesz a közvetlen gazdasági hasznon túlterjedő, ilyen jellegű pozitív hozadéka is.

* * * * *